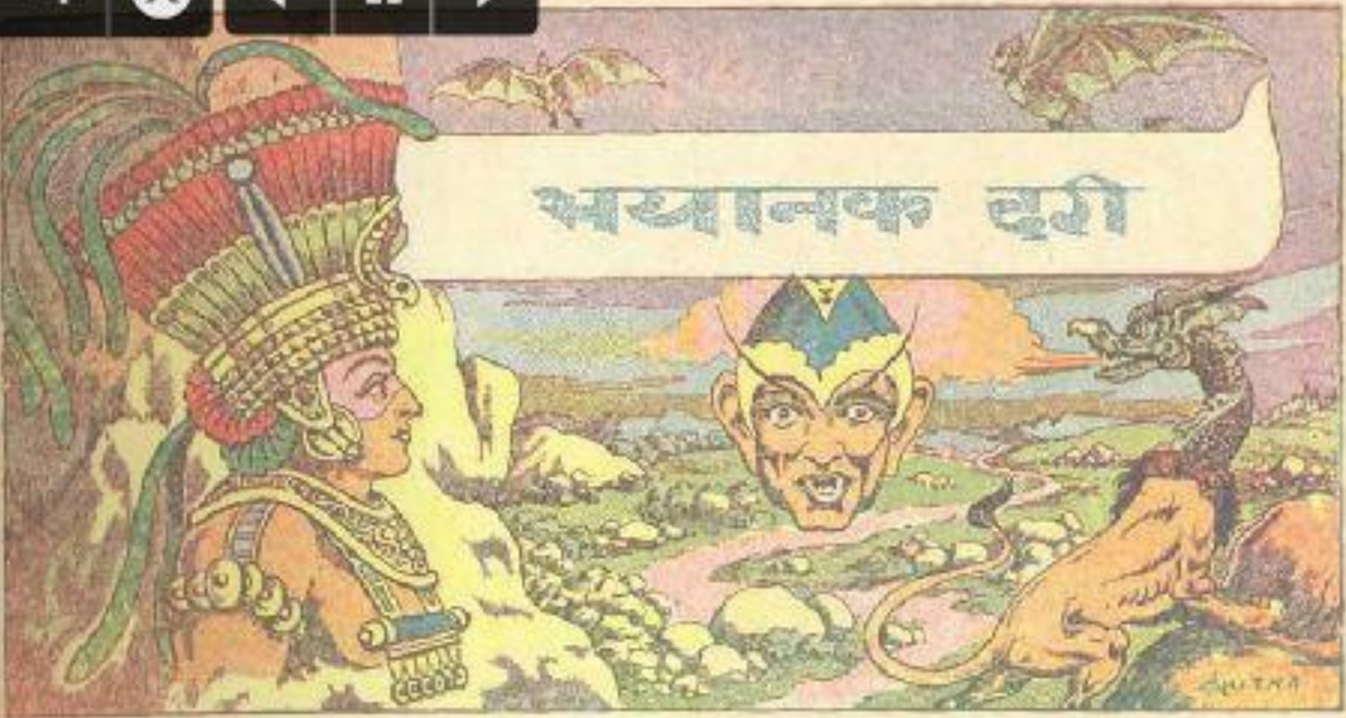

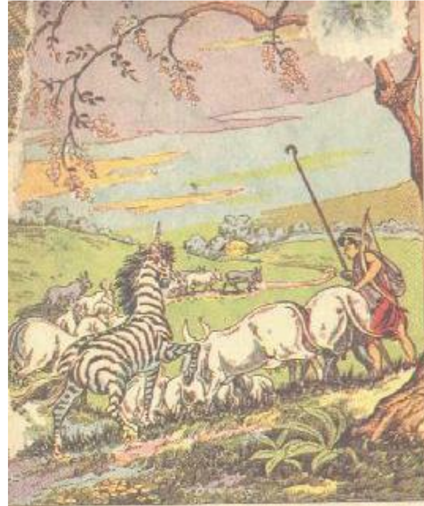
अब्रपुर नांवाच्या गांवाजवळ रानांत महादू नांवाचा शेतकरी रहात असे. त्याला लखू नांवाचा एक मुलगा होता. लखू रोज गाई चरायला घेऊन जात असे. बाप उठल्या-बरोबर धार काढी व गाईला चारा घालून लखूला उठवी. लखू शेणगोठा करून न्याहरी करी व गाई घेऊन रानांत जाई.

लखूची आई लवकर वारली. म्हणून बापलेक सैंपाक व घरचीं कामें करीत. त्यांचें घर म्हणजे एक झोंपडें होतें. तें रानांत एका बाजूला होतें.

रानाला लागूनच पलीकडे डोंगराळ प्रदेश होता. लखू गाई घेऊन तिकडेच जात असे. गाई कुरणांत चरत व लखू कधीं झाडावर चढून पावा वाजवी नाहींतर गुणगुणत कोठें तरी हिंडे फिरे. पण महादूनें त्याला ताकीद केली होती कीं, डोंगरांतल्या गुहेंत वाघ, सिंह व इतर श्वापदें आहेत असें लोक सांगतात. तेव्हां त्या बाजूला जाऊं येऊं नकोस.

एकदां लखू गमतीखातर तीर कमान घेऊन गुरांना रानांत चरायला घेऊन निघाला. गुरें चरायला सोडून तो एका झाडाच्या बुंधाला टेकून उभा राहिला. खेळाखेळांत दूर कोणी पक्षी दिसला कीं तो नेम धरून तीर सोडीत होता.

तो तीर सोडीत होता व गंमत पहात होता. मध्येंच डोंगरापलीकडून दरींतून त्याला

आला! असल्या घोड्याचें वर्णन त्यापूर्वी त्यानें कधीं ऐकलें नव्हतें. त्या घोड्यावर बसल्यानंतर तो डोंगराकडे धांवला यावरून त्याच्या राहण्याची जागा त्या डोंगरा पलीकडच्या दरींत असणार. मी घरीं निघालों आणि हा घोडा माझ्याबरोबर आला तर एक गंमत करतां येईल. या विचित्र घोड्याला ब्रह्मपुराच्या बाजारांत विकून खूप पैसे मिळवितां येतील.

असा विचार करीत लखू झाडाखालीं उभा असतां तो शिंगी घोडा गाई बरोबर चरूं लागला. प्रथम गाई त्याला पाहून बुजल्या. पण तो निरुपद्रवी आहे हें कळल्यावर त्या शांतपणें चरूं लागल्या व तो घोडा पण चरूं लागला.

लखूला वाटलें, कदाचित संध्याकाळ पर्यंत येथं चरत राहून नंतर तो घोडा परत आपल्या दरीकडे जाईल. पण संध्याकाळ झाली तरी घोडा तेथून हलला नाहीं. लखूनें गाईंना घराकडे वळवल्यावर तो घोडासुद्धां त्यांच्याबरोबर लखूच्या झोपड्यापर्यंत आला.

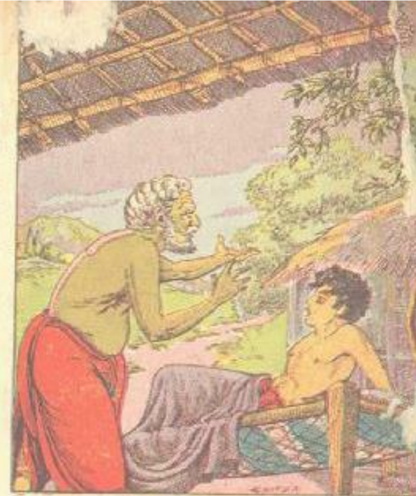
लखूनें सर्व गुरांना एकत्र केलें आणि त्या घोड्याला पण त्यांच्याबरोबर सोडून दिलें. चारी बाजूला मोठें कुंपण होतें. म्हणून कोणी आंत जाणें किंवा आंतून बाहेर येणें शक्य नव्हतें.

या विचित्र घोड्याविषयीं वडिलांना सांगावें कीं सांगूं नये हें तो कांहींच ठरवूं शकला नाहीं व खाऊनपिऊन झोपीं गेला. सकाळीं त्याच्या बापानें त्याला उठविलें आणि म्हणाला—"अरे लखू ऊठ! पहा आपल्या गुरांना खायला एक रानटी जनावर आंत शिरलें आहे. चारी बाजूला कुंपण होतें आणि हें आंत कसें काय शिरलें बुवा!"

लखू उठून उभा राहिला. त्याला त्या शिंगी घोड्याची आठवण झाली. आपण रात्रीं या घोड्या विषयीं कांहीं बोललों नाहीं. रात्रीं उठून तो घोडा काय करतो हें पाहिलें देखील नाहीं. तेव्हां काय नेम एक दोन गाईंना त्यानें मारून देखील टाकलें असेल. तो म्हणाला—"बाबा! आपल्या गाई सर्व आहेत कीं त्यांना ठार करून तें जनावर पळून देखील गेलें?"

"देवाच्या कृपेनें सर्व गाई जिवंत आहेत व मला पाहिल्याबरोबर तो पट्टेवाला वाघ कुंपणावरून उडी मारून पळून गेला." बाप म्हणाला. लखूच्या जिवांत जीव आला. म्हणाला—"बाबा! मी तुम्हांला रात्रीं सांगितलें नाहीं. तो पट्टेवाला वाघ नसून एक विचित्र घोडा आहे. त्याच्या अंगावर वाघासारखे पट्टे आहेत व कपाळावर एक शिंगपण आहे. काल आपल्या गाईंबरोबर तो चरत होता. मी गाईंना घेऊन घरीं आलों तेव्हां त्यांच्याबरोबर तो पण आला. मी त्याला निरुपद्रवी समजून कुंपणांत गाईंबरोबर सोडलें होतें."

"मी तें कांहीं पाहिलें नाहीं. मला तो वाघासारखा दिसला. त्या भयानक दरींत

निरनिराळ्या तऱ्हेचीं विचित्र जनावरें आहेत. त्यांच्यापैकीच तो असावा. हीं जनावरें मायावी आहेत. त्यांच्या वाटेला कशाला तूं गेलास!" बाप त्याला रागावला.

"बाबा! अहो तें अगदीं निरुपद्रवी जनावर आहे. तें मायावी असतें तर मला ठार करणें त्याला अशक्य नव्हतें. पण तें गाईच्यापेक्षां जास्त निरुपद्रवी व सुधें आहे." लखू म्हणाला.

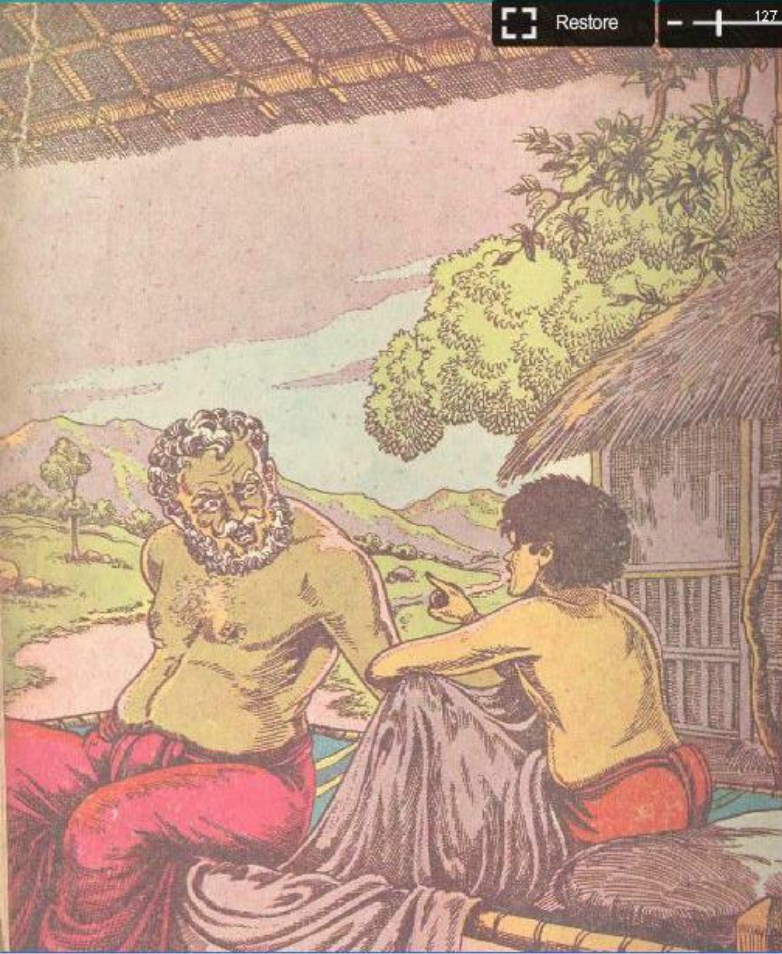
"तूं काय मला सांगतोस! अरे, मी या डोळ्यांनीं पाहिला, तो वाघ होता. तुला घोडा वाटला. मला वाघ दिसला. तो मायावी

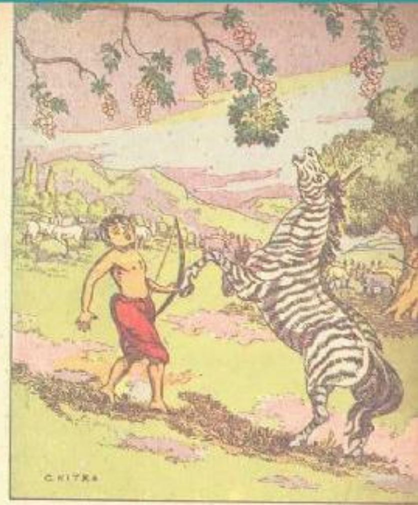

राक्षस देखील असेल." महादू म्हणाला, नंतर भार काढून तो ब्रह्मपुराकडे निघाला.

लखू उठला. तोंड धुऊन त्यानें शेणगोठा केला आणि गुरांना घेऊन रानांत निघाला. तो गुरांना कुरणांत चरायला सोडून नित्या-प्रमाणें धनुष्य बाण घेऊन झाडाला नेम मारूं लागला. तो त्या खेळांत गर्क होऊन गेला होता. कोण आलें कोण गेलें हें देखील त्याला कळलें नाहीं. घोड्याच्या टापाचा आवाज ऐकून व घोड्याचें खेंकाळणें ऐकून तो मागें वळून पाहूं लागला तर तो शिंगी घोडा अगदीं जवळ येऊन पोंचला होता. दोन पायावर उभा राहून खेंकाळून त्यानें लखूला जणूं सलामी दिली.

"अरे! पुन्हां आलास वाटतें तूं! मी तर पार विसरून गेलों होतों तुला!" लखू अगदीं जवळच्या ओळखीच्या माणसाशीं बोलावें अशा तऱ्हेनें बोलत होता.

त्या शिंगी घोड्यानें त्याला कळल्यासारखें डोकें हलविलें. लखूला आश्चर्य वाटलें. त्याच्या बापानें सांगितलेली गोष्ट त्याला आठवली. हा मायावी राक्षस तर नसेल. तो घोडा लखूच्या मनांतले विचार जणूंकांहीं त्याला कळले अशा तऱ्हेनें त्याच्याजवळ

आला व लखूला दुखापत होणार नाहीं इतक्या काळजीपूर्वक त्यानें आपल्या डोक्यानें लखूचें अंग खाजवलें. मी तुला वाटतें तसा मायावी नाहीं, एक इमानदार व स्वामिभक्त असा तुझा नोकर आहे, असें जणुं सुचवीत गाई चरत होत्या तिकडे तो निघून गेला आणि चरूं लागला.

लखूला त्या घोड्याची भीति वाटेनाशी झाली व तो पुन्हां खेळांत गुंगून गेला.

कांहीं वेळानें त्याला दुरून घोड्यांच्या टापांचा आवाज ऐकूं आला. वळून पाहिलें, तर कित्येक स्वार येत असलेले त्याला दिसले.

जवळ आल्यावर त्यांच्यांपैकीं एकजण आपल्या सरदाराला म्हणाला—"कोणी तरी एकलव्य दिसतो आहे, सरदार!"

"एकलव्य! मग पाहतोस काय? त्याचा अंगठा टाक कापून!" असें म्हणत एक स्वार लखूच्या जवळ येऊन उभा राहिला.

"ए! उभा रहा! ओळखलें नाहींस का ब्रह्मपुराच्या सरदारांना? उठून मुजरा करायचें सोडून असा बसून काय राहिलास? ऊठ!" तो स्वार दरडावून म्हणाला.

लखू उठून उभा राहिला व त्यानें लवून मुजरा केला. सरदारानें त्याचा धनुष्य-बाण व भाता लक्षपूर्वक पाहून त्याला विचारलें—"कोण रे तूं? तूं क्षत्रिय आहेस वाटतें! कोणाशीं युद्ध करण्यासाठीं ही धनुर्विद्या शिकतो आहेस?"

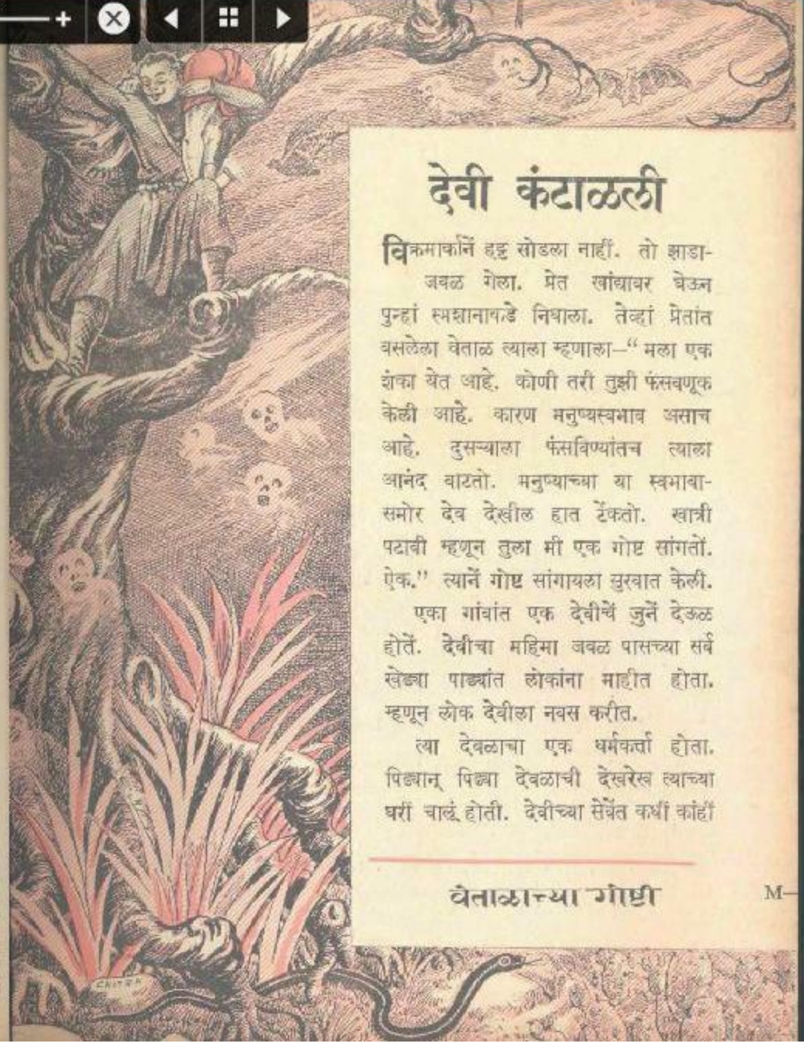
"मी! एका शेतकऱ्याचा मुलगा आहें! मला कोणाशीं युद्ध करण्याची काय गरज? वेळ जायला म्हणून मी धनुष्य बाण घेऊन बसतों. मी गुराखी आहें. त्या पहा माझ्या गाई!" लखू म्हणाला.

लखूनें ज्या गाईंकडे बोट दाखविलें होतें तिकडे पहात तो स्वार म्हणाला—"सरदार! तो पहा, पंचकल्याणी घोडा!" असें म्हणत त्यानें त्या शिंगी घोड्याकडे बोट दाखविलें.

सरदार कांहीं वेळ त्या विचित्र घोड्याकडे पहात उभा राहिला व म्हणाला—"तो पंचकल्याणी घोडा नाहीं. देवांचा घोडा पण नाहीं. तें तर एक रानटी गाढव दिसतें आहे. पण गाढव इतकें उंच नसतें. आणि याला तर शिंग आहे. असलें जनावर कोणी कधी पाहिलें नसेल किंवा ऐकलें देखील नसेल! इकडे हाकलत घेऊन ये जा त्याला." त्यानें आपल्या सैनिकांना हुकूम केला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

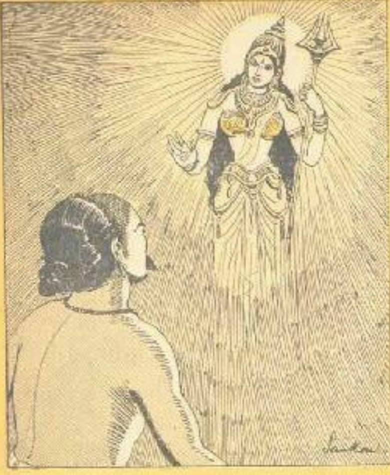

देवी कंटाळली

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर घेऊन पुन्हां स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"मला एक शंका येत आहे. कोणी तरी तुझी फसवणूक केली आहे. कारण मनुष्यस्वभाव असाच आहे. दुसऱ्याला फसविण्यांतच त्याला आनंद वाटतो. मनुष्याच्या या स्वभावासमोर देव देखील हात टेंकतो. खात्री पटावी म्हणून तुला मी एक गोष्ट सांगतों. ऐक." त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एका गांवांत एक देवीचें जुनें देऊळ होतें. देवीचा महिमा जवळ पासच्या सर्व खेड्या पाड्यांत लोकांना माहीत होता. म्हणून लोक देवीला नवस करीत.

त्या देवळाचा एक धर्मकर्ता होता. पिढ्यान् पिढ्या देवळाची देखरेख त्याच्या घरीं चालू होती. देवीच्या सेवेंत कधीं कांहीं

अंतर पडूं नये अशी प्रत्येक धर्मकर्त्यानें काळजी बाळगली. पुजारी नेमणें, नैवेद्य, प्रसाद वगैरेचा हिशोब ठेवणें सर्व धर्मकर्त्यालाच पहावें लागे.

एकदां रात्रीं धर्मकर्त्याला स्वप्नांत एक दृष्टांत झाला. देवी स्वप्नांत येऊन म्हणाली– "तूं जो पुजारी नेमला आहेस तो नीट पुजा करीत नाहीं. त्याला नोकरीवरून कमी कर व दुसऱ्या कोणाला तरी नेम."

धर्मकर्त्यानें विचार केला, स्वप्नांत दिसेल तें सत्य समजून वागलों तर लोक हंसतील. म्हणून त्यानें स्वप्नांत पाहिलेल्या व ऐकलेल्या गोष्टीकडे दुर्लक्ष्य केलें. परंतु दुसऱ्या दिवशीं रात्रीं व पुन्हां तिसऱ्या दिवशीं रात्रीं देवीनें स्वप्नांत त्याला विचारलें–"मी तुला सांगितलें तसें तूं कां नाहीं केलेंस ?" आतां मात्र धर्मकर्त्याला वाटूं लागलें कीं देवीनें सांगितलें तें केलें पाहिजे. पुजारी मनोभावें पुजा करीत नाहीं हें त्याला देखील आढळून आलें. म्हणून त्यानें दुसऱ्या पुजाऱ्याला नेमलें.

पण कांहीं दिवसांनीं देवीनें पुन्हां स्वप्नांत येऊन दुसऱ्या पुजाऱ्याविरुद्ध पण तक्रार केली. म्हणाली–"तुझा पहिलाच पुजारी याच्या पेक्षां बरा होता. ह्याला काढून टाक व तिसऱ्याला नेम."

देवीनेंच आज्ञा केल्यावर ती मोडण्याची त्याची प्राज्ञा नव्हती. धर्मकर्त्यानें त्या दुसऱ्या पुजाऱ्याला पण काढून टाकलें व तिसऱ्या एकाला नेमलें. पण तो देखील तीन चार दिवसच काम करूं शकला असेल. देवीनें पुन्हां स्वप्नांत येऊन त्याच्या विरुद्ध पण तक्रार केली. म्हणाली–"अरे थोडी तरी भावना असावी कीं नाहीं माणसाला ? समोरचा नैवेद्य देखील मला उष्टा झाल्याशिवाय मिळेल तर शपथ ! अशा माणसाला पुजारी नेमल्याचें पाप लागेल तुला !"

देवीचा कोप झाला तर पुजारी व मीच काय, सारें गांवच रसातळाला जायचें. छेः छेः ! तसें नकोच. धर्मकर्त्यानें पुष्कळ विचारपूस करून स्वतःची खात्री करून घेतल्यावर एका पुजाऱ्याला नेमलें. त्यानें त्याला बजावून सांगितलें कीं, देवीच्या सेवेंत कांहीं कमतरता झाल्यास दंड होईल. परंतु त्याचा तो प्रयत्न देखील यशस्वी ठरला नाहीं. देवीनें पुन्हां कांहीं दिवसांनीं स्वप्नांत येऊन सांगितलें कीं पुजारी समोर ठेवलेले पैसे उचलून घेतो. नैवेद्य देखील दाखवीत नाहीं. हा पुजारी पहिल्या तिघां पेक्षांहि निरुपयोगी आहे."

अशा प्रकारें एका मागून एक आठ पुजारी बदलले. कोणी पुजाऱ्याची नोकरी करायलाच पुढें येईना.

जवळ पासच्या खेड्या पाड्यांत देखील दर चार आठ दिवसांनीं पुजाऱ्याची बदली होत असल्याचें ऐकून सर्वांना आश्चर्य वाटूं लागलें होतें. कोणी तें काम करायला पुढेंच येईना. धर्मकर्त्याच्या बोलण्यावर कोणाचा विश्वासच बसेना. लोक म्हणत, आम्ही आपलें घरदार सोडून तुमच्या गांवीं यायचें आणि तुम्हीं आम्हांला दोन दिवस

कामावर नेमून काढून टाकावयाचें. त्यापेक्षां आम्हांला ही नोकरीच नको.

धर्मकर्ता धर्मसंकटांत पडला. देवीच्या पुजेंत अंतर पडला तर देवीचा कोप होणार. कोणी पुजारी नेमावा तर तो देवीला पसंत पडत नाहीं. पुजारी न नेमावा तर पुजेला खंड पडल्याचें पाप लागणार.

त्यानें दोघां तिघांचा सल्ला घेतला तेव्हां सर्व म्हणाले–"बाबा रे ! तुला काय स्वप्न पडतें तें आम्ही डोळ्यांनीं पाहिलें नाहीं. तूं म्हणतोस तें खरें असूं शकेल कदाचित. पण या कलियुगांत देवाची पुजा होते

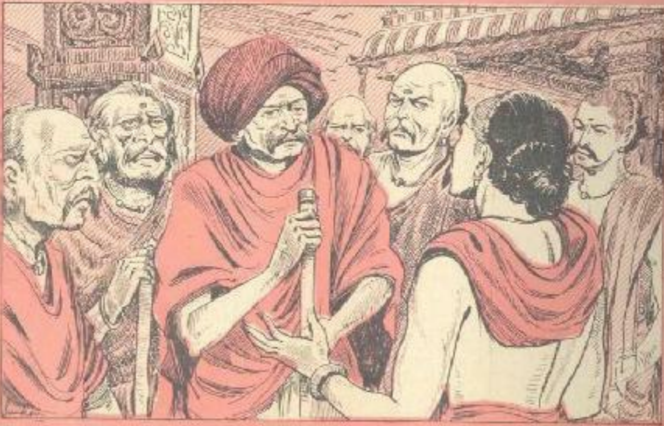

आहे एवढें पुरें आहे, एवढें समजून गप्प बैस म्हणजे झालें. आम्हांला वाटतें कीं, तूंच संशयीवृत्तीचा माणूस आहेस. देवीचें नांव आपलें उगीच."

या गोष्टीची चर्चा दूर दूरच्या गांवीं होऊं लागली. सर्व चकित होऊन ऐकत व म्हणत–"देवीच सांगते आहे तेव्हां खरें असेल! पण हा धर्मकर्ता देवीला कां नाहीं सांगून टाकीत कीं, असला पुजारी या युगांत मिळणें शक्य नाहीं."

शेवटीं एका हुशार माणसानें विचार केला, नशिबाची परीक्षा करून पहावी. पुजाऱ्याला चांगला पगार मिळेल व नैवद्यां-तला वांटापण मिळेल असें धर्मकर्त्यानें सांगितलें होतें. म्हणून तो एके दिवशीं त्या गांवीं गेला व धर्मकर्त्याला भेटून म्हणाला–"काल रात्रीं या गांवची देवी माझ्या स्वप्नांत आली व म्हणाली, 'अरे ऊठ! येऊन माझी पुजा कर. आतां पर्यंत आलेले पुजारी एकाहून एक लबाड निघाले. मी धर्मकर्त्याला कितीदां सांगितलें. पण त्यानें जितक्या पुजाऱ्यांना नेमलें ते एकाहून एक वस्ताद निघाले. म्हणून तूं स्वतःच धर्म-कर्त्याकडे जा आणि त्याला जाऊन सांग

कीं मी स्वतः तुझी निवड केली आहे! देवीच्या आज्ञेनें तूं आला आहेस!"

तें ऐकून धर्मकर्त्याला फार आनंद झाला. सुटलों एकदाचा. देवीनें स्वतःच याची निवड केली आहे तेव्हां पुजा नीट होईल व देवीच्या मनाला त्रास होणार नाहीं. आपल्यावरचा भार हलका झाला.

धर्मकर्त्यानें त्या पुजाऱ्याला आदरपूर्वक देवळांत नेऊन त्याच्या हातांत सर्व किल्ल्या दिल्या. देवीचीं सर्व वस्त्रें व दागिने त्याला दाखविले व पुष्कळसे पैसे देऊन सर्व देऊळच त्याच्या स्वाधीन केलें.

पण तो पुजारी लबाड होता, नास्तिक होता. त्याला देवाची भीतीच नव्हती म्हणा ना! त्यानें देवीचे दागिने हळूहळू लांबविले व ते मोडून त्यानें नवीन दागिने करून आपल्या बायकोच्या अंगा-वर घातले. देवीच्या पैठण्या त्याची बायको नेसूं लागली व देवीच्या नशिबीं फाटकी फडकीं येऊं लागलीं. त्यानें पुजा अर्चा सर्व गुंडाळून ठेवली. नैवेद्य, देवापुढचे पैसे सर्व उचलून घरीं घेऊन जाऊं लागला. देवीसमोर दिवा सुद्धां लागायचा बंद झाला. गांवांतला कोणी भक्त येऊन दिवा लावी

तेव्हां दिवा. नाहीं तर देवीच्या गाभाऱ्यांत काळोख.

दिवसामागून दिवस व महिन्यामागून महिने गेलें. देऊळ ओसाड पडलें. लोकांचें जाणें येणें बंद झालें. पण देवी कधीं स्वप्नांत आली नाहीं. तिनें त्या पुजाऱ्याविरुद्ध तक्रार केली नाहीं व त्याला काढून टाकायला आग्रह केला नाहीं.

गांवकरी येत व धर्मकर्त्याला म्हणत– "काय रे! तूं तर देवी स्वप्नांत येऊन पुजाऱ्याविरुद्ध तक्रार करते म्हणून सांगत होतास. एका मागून एक दहा जणांना तूं नेमलेंस आणि काढलेंस. आणि हा लबाड मात्र सर्व गडप करीत चालला आहे व तूं कांहींच बोलत नाहींस!"

धर्मकर्त्ता उत्तर देई–"देवीनेंच त्याची निवड केली आहे, त्याला आतां मी तरी काय करूं?"

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें– "राजा! ज्या देवीनें दहा दहा वेळां धर्मकर्त्याच्या पाठीस लागून पुजाऱ्यांना काढविलें ती या नास्तिक पुजाऱ्याविरुद्ध एक चकार शब्द देखील कां बोलली नाहीं हें मला नाहीं कळलें. या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर परिणाम तुला माहीत आहेच. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायावर आदळतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला–"त्यांत आश्चर्य काय? नव्या पुजाऱ्यानें देवीचे दागिने व वस्त्रें चोरी करायला सुरवात केल्यावर देवीनें त्या मूर्तींत राहण्यापेक्षां दूर निघून जायचें ठरविलें असावें."

राजाचें मौन अशा प्रकारें भंग होतांच वेताळ प्रेतांतून अदृश्य झाला पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला.

भुतांनीं लावलेलें लग्न

कायरोच्या सुलतानाच्या पदरीं दोन वजीर काम करीत असत. एकाचें नांव होतें शम्स उल दीन व दुसऱ्याचें नूर उल दीन. दोघांपैकीं एक खास सुलतानाबरोबर राही, तेव्हां दुसरा राज्याचीं इतर कामें पाही. दोघे पाळी पाळीनें हीं कामें करीत असत.

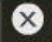
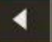
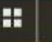
त्या दोघांना एका जागीं नोकरी मिळाली होती एवढेंच नव्हें, तर दोघांची मैत्रीपण फार जुनी होती. त्यांनीं लहानपणापासून विद्याभ्यास एकत्र केला होता. दोघे तासन् तास बसून त्यांच्या आयुष्यांतल्या सुखदुःखाच्या गोष्टी करीत. एकदां दोघे आपल्या लग्नाविषयीं बोलत होते. दोघांनीं असें ठरविलें कीं लग्न करावें. नंतर त्यांनीं विचार केला कीं समजा एकाला मुलगी झाली व दुसऱ्याला मुलगा, तर त्यांचें लग्न करून देऊन मैत्री नात्यांत बदलेल असें कांहीं तरी करावें.

नूरनें विचारलें–"समज मला मुलगा झाला व तुला मुलगी, तर तूं मुलगी देण्यासाठीं माझ्या मुलाकडून हुंडा काय घेशील?"

"कां? कमीत कमी तीन हजार दीनार व तीन गांवें घेईन तेव्हां देईन आपली मुलगी!" शम्स थट्टे थट्टेंत म्हणाला.

"वा रे वा! आपल्या मुलीचा भाव असा वाढवला आहेस कीं जव्हेऱ्याकडलें जणुंकांहीं रत्नच! विकायचें नसलें म्हणजे व्यापारी काय वाटेल ती किंमत सांगतो. अरे तुझ्या मुलीला माझ्या मुलासारखा पति मिळाला तर तिचें तें केवढें भाग्य ठरेल! ही लटपट नाहीं चालायची माझ्या जवळ!" नूर म्हणाला.

तूं वजीर झालास म्हणून तुझा तोरा वाढलेला दिसतो आहे. पण मी तुला वजीर करायला सुलतानांना सांगितलें म्हणून तूं

वजीर झालास. नाहीं तर पडला असतास कोठेंतरी घोड्याची मालिश करीत. तुझ्या मुलानें आपल्या वजनाचें सोनें दिलें तरी माझी मुलगी तुझी सून म्हणून तुझ्या घरीं येणार नाहीं ?" शम्स रागानें म्हणाला.

थट्टेनें सुरू झालेलें बोलणें एकाएकीं एकेरीवर आलें. "प्राण गेला तरी तुझ्या मुलीशीं मी आपल्या मुलाचें लग्न होऊं देणार नाहीं." नूर म्हणाला.

"ठीक आहे, पाहतों. उद्यां सकाळीं मी सुलतानांबरोबर पिरॅमिडच्या बाजूला फिरायला जाणार आहें. परत आल्यावर तुझी वजीरी कोठवर राहते, पाहूं या." शम्स म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं सुलतान शम्सबरोबर नील नदीच्या काठानें पिरॅमिडच्या दिशेनें फिरावयास निघाले. नूरला रात्रभर झोंप लागली नाहीं. सकाळीं उठून त्यानें नमाज प्रार्थना केली. शम्स जें कांहीं म्हणाला तें त्याला भाल्यासारखें बोंचलें. त्यानें कायरो नगर सोडण्याचें मनाशीं ठरविलें.

दुसऱ्या दिवशीं पहाटे नूर उठला व आपल्या नोकरांना म्हणाला–"मी तब्येत बरी नाहीं म्हणून बाहेर जात आहें. चार दिवसांनीं परत येईन. कोणी बरोबर येण्याची गरज नाहीं. मात्र एक चांगलें खेचर खोगीर वगैरे घालून तयार ठेवा. मी त्यावर बसून जाणार आहें." त्यानें एका पिशवींत एक हजार दीनार घेतले व प्रवासाला निघाला. त्यानें पुष्कळ दिवस प्रवास केला. कित्येक लहानमोठ्या गांवीं मुक्काम करीत तो बसऱ्याला पोंचला. तेथें तो एका धर्मशाळेंत उतरला. पण तो बसऱ्याला येऊन पोंचल्याचें त्याला देखील कळलें नाहीं. कारण तो राज्याच्या कामानें येई तेव्हां नोकर चाकर बरोबर असत. पण आतां त्याला तोंड लपवीत यावें लागलें होतें.

तो ज्या धर्मशाळेंत उतरला होता ती धर्मशाळा बसऱ्याच्या सुलतानाची होती व ठीक सुलतानाच्या महालासमोर होती. सुलतानानें दुरून खेंचर पाहिलें व त्याची जात व खोगीर वगैरे पाहून विचारपूस करावयास सांगितलें कीं धर्मशाळेंत कोण उतरला आहे. कारण त्या जातीच्या खेंचरावर बसून सामान्य मनुष्य येणें शक्य नव्हतें. त्या खेचराचा मालक कोणी तरी सुलतान नाहीं तर वजीर तरी असला पाहिजे.

चवकशी केल्यावर बसऱ्याच्या वरिष्ठ वजिराला कळलें कीं नूर कायरोचा वजीर आहे व जगाचा प्रवास करावयास निघाला आहे. तो स्वतः नूरला भेटायला आला. त्यानें त्याचें रूप व तरुण वय पाहून त्याला विचारलें–"मुला, तुझें वय तर अगदीं लहान दिसतें. या वयांत जगाची सफर करण्याची इच्छा तुझ्या मनांत उत्पन्न व्हावी याचें मला आश्चर्य वाटतें. चल, आमच्या घरीं. मला मुलगा नाहीं. आहे ती एकुलती एक मुलगी. तिच्याशीं तूं लग्नाला तयार झालास तर मी सुलतानांकडे जाऊन सांगेन कीं तूं माझा दूरचा नातेवाईक आहेस आणि माझ्या मुलीला मागणी घालण्यासाठीं आला

आहेस. माझ्यानंतर सुलतान तुलाच वजीर नेमतील."

नूरनें कांहीं वेळ विचार केल्यावर म्हाताऱ्या वजिरानें केलेली सूचना मान्य केली.

म्हाताऱ्यानें बसऱ्याच्या सर्व श्रीमंत व्यापाऱ्यांना व मानकऱ्यांना आपल्या घरीं मेजवानी दिली व नूरची ओळख करून देत म्हणाला–"हा माझा दूरचा नातेवाईक आहे व याच्याशीं माझ्या मुलीचें लग्न ठरलें आहे."

पुढें वजिराच्या मुलीशीं नूरचें लग्न झालें.

तिकडे कायरोला शम्स, जें भांडण झालें-होतें तें दुसऱ्या दिवशीं उजाडल्यावर पार विसरून गेला. तो सुलतानाजवळ कांहीं एक बोलला नाहीं.

घरीं परत आल्यावर त्यानें नूरच्या घरीं निरोप पाठविला तेव्हां त्याला कळलें कीं नूर पहाटे उठून कोठें तरी निघून गेला आहे. आपल्या मूर्खपणामुळें आपल्या जिवलग मित्राला बिना कारण किती त्रास झाला याचा विचार करून त्याला वाईट वाटलें. त्यानें राज्यभर नूरचा शोध काढण्यासाठीं दूत पाठविले. पण नूर कोठें गेला आहे हें कोणाला कळलें नाहीं. शम्सला आपल्या चुकीबद्दल फार फार पश्चात्ताप वाटला.

कांहीं काळानें शम्सचें कायरोच्या एका श्रीमंत व्यापाऱ्याच्या मुलीशीं लग्न झालें. पण त्याला किंवा नूरला दोघांना कल्पना नव्हती कीं दोघांचीं लग्नें एकाच दिवशीं झालीं. कालांतरानें नूरला मुलगा आणि शम्सला मुलगी झाली. दोघे आपापल्या घरीं हळहळले.

नूरचा मुलगा गुणी व रूपवान निघाला. त्याचें नांव हसन होतें. त्याचा नामकरण संस्कार थाटामाटानें झाला. दुसऱ्या दिवशीं बसऱ्याच्या सुलतानानें नूरला त्याच्या सासऱ्याच्या जागीं वजीर नेमलें. नूरचें ऐश्वर्य व मानमरातब वाढत गेला. हसन चार वर्षांचा असेल तेव्हां नूरचा सासरा वारला. नूरनें हसनच्या शिक्षणाचा भार एका वृद्ध मौलवीवर टाकला.

हसन हुशार निघाला. पंधरा वर्षांचा असतांनाच त्यानें सर्व विद्याभ्यास पुरा केला. तों पर्यंत तो घराबाहेर कधीं पडला नव्हता. शिक्षण संपल्यावर नूर आपल्या लाडक्या मुलाला बरोबर घेऊन सुलतानाचा आशीर्वाद घेण्यासाठीं गेला. हसनचें रूप व बुद्धिमत्ता पाहून सुलतान खूष झाला. इतक्या लहान वयांत त्यानें सर्व विद्या शिकून घेतलेल्या पाहून सुलतानाला आश्चर्य वाटलें. तो नूरला म्हणाला—"आपल्या मुलाला रोज दरबारांत घेऊन येत जा." सुलतानानें हसनला अनेक वस्तू उपहार म्हणून दिल्या. नंतर तो हसनला बोलावून आपल्या जवळच्या नाते-वाइकासारखा त्याला वागवूं लागला.

हसन वीस बावीस वर्षांचा झाला असेल, नूर आजारी पडला. त्याचा आजार वाढतच गेला. औषधपाणी करून सुलतान देखील निराश झाला. आतां या आजारांतून उठणें

शक्य नाहीं असा विचार करून नूरनें आपल्या मुलाला बोलवून आपल्या मित्राची गोष्ट सांगितली व त्याच्या मुलीशीं तुझें लग्न करून यायचें ठरलें होतें हें देखील सांगितलें. नंतर एक कागद हसनला देत तो म्हणाला—"बाळा! ही चिठ्ठी नीट जपून ठेव. समज तुझ्या नशिबानें पाठ फिरविली तर तुझ्या वाडवडिलांचें शहर कायरो येथें जा. तेथला वजीर शम्स याला भेट व त्याला माझी आठवण करून दे. तेथें तुला कोणत्याहि गोष्टीची उणीव भासणार नाहीं. सुखानें राहतां येईल. हा कागद संभाळून ठेव."

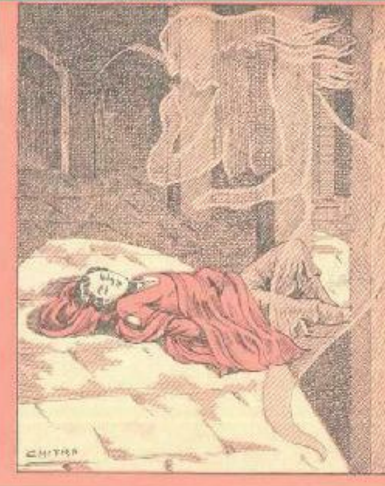
हसननें तो कागद आपल्या पागोट्यांत नीट शिवून खुपसून ठेवून दिला. पुढें कांहीं दिवसांनीं नूर परलोकीं गेला. सुल्तान व इतर वजिरांनीं येऊन हसनला धीर दिला. म्हणाले—"या जगांत कोणी कायमचा राहिला आहे का? अल्लाचा हुकूम आला कीं प्रत्येकाला जावें लागतें." हसन दोन महिने घराच्याबाहेर पडला नाहीं. बाप वारल्याचें त्याला अत्यंत दुःख झालें. सुलतानाला भेटायला देखील गेला नाहीं.

सुलतानांची मेहरबानी आणि राग बदलायला किती वेळ लागतो. हसन कित्येक दिवस आला नाहीं याचा सुलतानाला मनस्वी राग आला. बाप वारल्यामुळें तो दुःखी आहे हें देखील सुलतान विसरून गेला. त्याला गर्व चढला असावा असा विचार करून सुलतानानें हसनला नोकरीवरून काढून टाकलें व त्याच्या जागेवर दुसऱ्याला वजीर नेमलें. पण एवढ्यानें देखील सुलतानाच्या मनाचें समाधान झालें नाहीं. त्यानें हसनचें घर त्याचा जमीन जुमला, सर्व सरकारजमा करून त्याला कैद करून समोर हजर करण्यास हुकूम सोडला.

परंतु सुलतानाच्या महालांत काम करणाऱ्या एका गुलामानें येऊन वेळींच हसनला सावध केलें. "एक क्षणभर देखील येथें राहालांत तर तुम्हांला आयुष्यभर बंदीवास भोगावा लागेल!" तो म्हणाला.

हसन लगेच वेश पालटून घराबाहेर पडला. लोक आपसांत बोलत होते—"सुलतानाचा स्वभाव तरी काय लहरी आहे! त्या बिचाऱ्यावर केवढा कहर केला आहे सुलतानांनीं!" नूर लोकांचें बोलणें ऐकत कबरस्तानाकडे निघाला व बापाच्या कबरी जवळ येऊन उभा राहिला. तेथें बसून तो बराच वेळ रडला. ती रात्र त्या कबरीजवळच घालवावयाची असें त्यानें मनाशीं ठरविलें. तो तेथें बसला असतां बसऱ्याचा एक व्यापारी कबरस्तानांत आला. हसनला तेथें रडत बसलेला पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. सुलतानाच्या नवीन हुकुमाची त्याला माहिती नव्हती. म्हणून त्यानें विचारलें—"बाप वारल्यानंतर आणखी कांहीं विशेष झालें आहे का?"

"कांहीं नाहीं! मी दुपारीं जरा झोंपलों होतों. अब्बाजान स्वप्नांत येऊन रागावले. दोन महिने झाले कधीं येऊन कबरीवरचा केर पाचोळा झाडलास का? त्यांनीं मला विचारलें. मी उठून इकडे निघून आलों." हसन म्हणाला.

तो म्हणाला—"हें पहा, तुमच्याशीं व्यापाराच्या बाबतींत कांहीं बोलावें म्हणून मी म्हणत होतों. तुमच्या वडिलांशीं माझा व्यापाराचा संबंध होता. त्यांचीं जहाजें माल घेऊन परत येत आहेत. चार पांच दिवसांनीं बंदरांत लागतील. एका जहाजांतील पुरा माल मी घ्यायला तयार आहें आणि अगाऊ एक हजार दीनार पण द्यायला तयार आहें."

हसनला कांहींच माहिती नव्हतें. तो बोलणार तरी काय? कबूल झाला. त्यानें त्या व्यापाऱ्याकडून एक हजार दीनार घेतले

व त्याला एक रुक्का लिहून दिला कीं जें जहाज सर्वांत आधीं बंदरांत लागेल त्यावरचा माल त्या व्यापाऱ्याला मिळेल.

संध्याकाळ झाली. चंद्रोदय झाला. हसन तेथेंच कबरीवर झोंपला. थोड्या वेळानें एक पिशाचीण सर्व कबरी पहात हसन झोंपला होता तेथें आली. हसनच्या तोंडावर स्वच्छ चांदणें पडलें होतें. ती म्हणाली–"किती सुंदर आहे हा! चंद्र देखील याच्यासमोर फिका पडेल." ती थोडी पुढें गेली तेव्हां तिला एक भूत भेटलें. ती भुताला म्हणाली–"किती सुंदर आहे! किती सुंदर आहे!"

"किती सुंदर असला म्हणून काय झालें उद्यां एका कुबड्याशीं तिचें लग्न होणार!"

"काय बोलतो आहेस तूं? कोण कुबडा? आणि ती मुलगी कोण?" पिशाचिणीनें विचारलें.

"कायरो नगरीं शम्सची मुलगी सित्तल हसन आहे ना? काय पण सुरेख मुलगी आहे! तिचें लग्न एका कुबड्याशीं होणार आहे. आपापलें नशीब!" भूत म्हणालें.

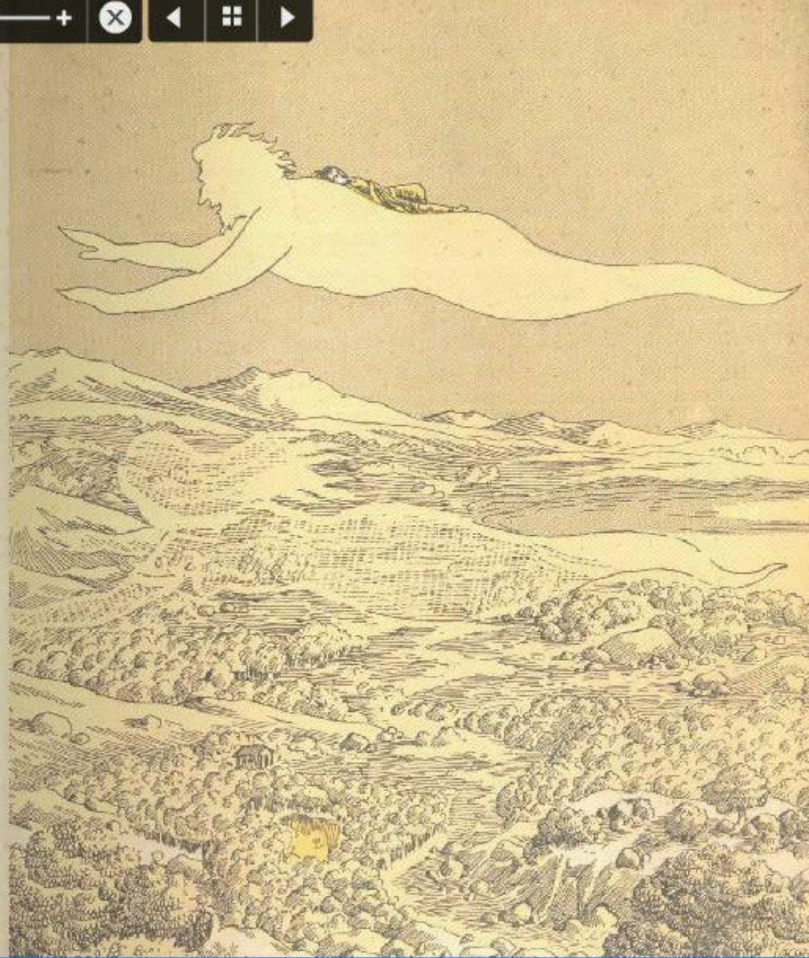
"कायरोची गोष्ट तूं म्हणत आहेस होय! हा पहा मुलगा किती सुंदर आहे. अगदीं चंद्रासारखा!" पिशाचीण म्हणाली.

दोघांनीं झोंपलेल्या हसनला पाहिलें. भूत म्हणालें–"खरोखरच याच्याहून सुंदर मुलगा मी पाहिला नाहीं." थोड्यावेळानें तें भूत म्हणालें–"याच्याशीं शम्सच्या मुलीचें लग्न लावून दिलें तर!"

"ठीक आहे! चल याला घेऊन आपल्या पाठीवर कायरोला!" पिशाचीण म्हणाली.

भुतानें हसनला पाठीवर घेतलें व दोन्हीं भुतें कायरोला निघालीं.

सित्तल हसन लग्नाला झाल्याचें ऐकून कायरोच्या सुलतानानें स्वतः तिला मागणी घातली.

शम्स घाबरला. या थेरड्याशीं लग्न करून देऊन आपल्या मुलीच्या आयुष्याचें मातेरें झालेलें शम्सला कसें आवडणार? तो म्हणाला–"मालक! माफ करा! माझा बालमित्र नूर वीस बावीस वर्षांपासून कोठें तरी नाहींसा झाला आहे. आम्ही परस्परांना वचन दिलें आहे. माझ्या मुलीचें लग्न त्याच्या मुलाशींच होणार आहे. मी तें वचन कसें मोडूं? माझा मित्र बसऱ्याला आहे व त्याला एक मुलगा आहे हें मला नुकतेंच कळलें आहे. आपल्याशीं लग्न करायला एकीहून एक सुंदर मुलगी मिळेल!"

पण तें उत्तर ऐकून सुलतानाला राग आला. म्हणाला–"मूर्खा! तुझ्या मुलीला मी मागणी घातली हें तुला आपलें व तुझ्या मुलीचें भाग्य उदयाला आलें असें वाटायला पाहिजे होतें तुला. तूंच स्वतः मला विचारायला हवें होतेंस. पण मी मागणी घातल्यावर नकार देण्याची तुझी हिंमत कशी काय झाली? ठीक आहे, पहा तुझ्या डोळ्या देखत एका थेरड्या कुबड्याशीं तुझ्या लेकीचें लग्न लावून देतों. पाहतों कोण अडवितो."

एक म्हातारा कुबडा सुलतानाच्या घोड्याला मालिश करीत असे. सुलतानानें त्याला बोलावून त्याच्याशीं लग्न करून द्यायचें ठरविलें. तो म्हणाला–"मालक आतां या वयांत मी लग्न काय करणार?" पण सुलतानाची लहर.

सुलतानानें लग्नाची तयारी केली. जेथें लग्न करावयाचें ठरलें होतें त्या जागेच्या सभोंवती सुलतानानें पहारेकरी नेमले होते. कोणाला हि आंत प्रवेश करण्यास मज्जाव होता. लग्न झालें. व वधूला ज्या महालांत ठेवण्यांत आलें होतें त्या महालांत म्हाताऱ्या कुबड्याला पोंचविण्यांत आलें.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

उपकाराची फेड

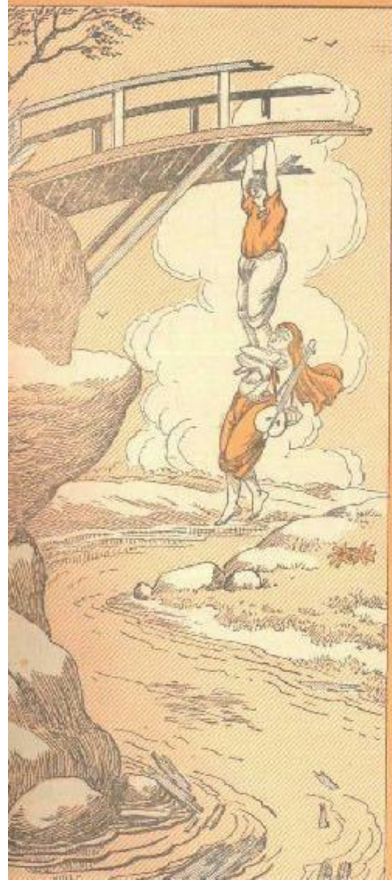
चोरांना पकडून देण्यासाठीं म्हणून त्याला जें बक्षीस मिळालें होतें तें घेऊन भीमू आजीला आपला पराक्रम वर्णन करून सांगण्यासाठीं घरीं निघाला. आपल्याला इतकें मोठें धन मिळालेलें पाहून आजी चकितच होईल. पुढें कधीं आपल्याला मूर्ख अडाणी म्हणणार नाहीं. याच विचारांत गर्क होऊन तो रस्त्यानें चालत होता.

वाटेंत त्याला एक ओढा लागला. ओढ्याचें पाणी खोल होतें. ओढा पार करण्यासाठीं वर एक पूल होता. तो पूल एक तात्पुरता जुन्या फळ्यांचा होता. भीमू आनंदानें उड्या मारीत पुलावरून चालला होता. मधोमध पोंचल्याबरोबर पूल मोडला. अर्धा पूल पाण्यांत पडला व अर्धा वर अधांत्री राहून गेला. भीमू पण पाण्यांत खालीं पडणार होता. पण त्यानें वर लोंबकळत असलेलें पुलाचें टोक घट्ट धरून ठेवलें व त्याला धरून लोंबकळूं लागला.

त्याला वर चढतां येईना कीं खालीं उतरतां येईना. कर्म धर्म संयोगानें त्याच वेळीं तिकडून एक वारकरी टाळ कुटींत व आपली एकतारी वाजवीत त्या जागीं आला. त्यानें भीमूला त्या असहाय स्थितींत पाहिलें व तो त्याला मदत करण्यासाठीं धांवला.

तो भीमूला म्हणाला–"ए मुला! घाबरूं नकोस. जोरानें पकडून ठेव ती फळी. मी तुझे पाय धरून तुला अलगद खालीं उतरवितों."

तो वारकरी एका दगडावर उभा राहिला. तेथून त्याचा हात भीमूच्या पायापर्यंत पोंचत होता. दोन्ही पाय धरून त्यानें ओढले असते तर भीमू किनाऱ्यावर येऊन

पडला असता व त्याला विशेष लागलें नसतें. त्यानें भीमूला पाय जरा पुढें करायला सांगितलें. भीमूनें तसें केल्यावर त्यानें त्याचे पाय धरले. पण तो पाय धरून ओढणार तेवढ्यांत भीमूला गुदगुल्या होऊं लागल्या व त्यानें स्वतःचे पाय ओढले. वारकऱ्यानें भीमूचे पाय घट्ट धरले होते म्हणून भीमूनें पाय ओढल्याबरोबर त्याचे पाय दगडावरून सुटले व तो भीमूचे पाय धरून लोंबकळूं लागला.

तो ओरडला—"तुला सोडवायला मी निघालों आणि स्वतःच फंसलों! फळी घट्ट धरून ठेवलीस तर ठीक, नाहीं तर दोघांना कपाळमोक्ष मिळणार!"

भीमू खालीं वांकून वारकऱ्याची एकतारी पाहून विचारूं लागला—"तुझ्या गळ्यांत तो भोपळा व काठी कसली आहे?"

"ती एकतारी आहे!" वारकरी म्हणाला.

"आणि ती दोरी व त्या वाट्या कसल्या?" भीमूनें विचारलें.

"अरे! त्यांना टाळ म्हणतात!" वारकरी म्हणाला.

"गाणें म्हण बघूं एक!" भीमूनें त्या परिस्थितींतहि वारकऱ्याला विनंति केली.

"कर्म माझें! अरे आतां कसलें गाणें?" वारकरी म्हणाला.

"गाणें म्हणतोस कीं सोडूं हात?" भीमूनें धमकी देत विचारलें.

"नको बाबा! म्हणतों गाणें!" असें सांगत तो गाणें म्हणूं लागला.

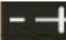
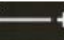
"पण टाळ वाजवीत नाहींस ते!" भीमूनें विचारलें.

"तुझे पाय धरले आहेत ना मी दोन्ही हातांनी? मग वाजवूं कसा?" त्यानें विचारलें.

"तुझा हात रिकामा नसेल तर मला दे!" असें म्हणत भीमूनें एक हात सोडून पुढें केला. पण एका हातानें दोघांचें वजन उचलणें शक्य नव्हतें म्हणून हात सुटले व दोघे पाण्यांत पडले. परंतु बुडाले नाहींत. वारकऱ्याला थोडें लागलें. कारण भीमू त्याच्यावरच आदळला होता.

भीमूनें हात दिल्यावर वारकरी काठावर आला. गुढघे मोडले बघ माझे! दोन्ही गुढघ्यांना थोडें तेल चोळ!" वारकरी म्हणाला. पण भीमूजवळ किंवा वारकऱ्या-जवळ तेल कोठें होतें. त्यानें भीमूला दोन आणे व एक तपेली देऊन शेजारच्या

गांवांतून तेल विकत घेऊन यायला सांगितलें.

भीमू त्या प्रमाणें गांवांत बाजारांतून तेल घेऊन यायला गेला.

दुकानदारानें तपेलींत तेल घातलें व म्हणाला—"थोडें तेल उरलें आहे. बाटली किंवा दुसरें भांडें असेल तर दे. त्यांत घालून देतों."

भीमूनें तपेली जवळ घेऊन पाहिली. थोडी रिकामी दिसली. म्हणाला—"तपेलींत थोडी जागा अजून आहे ना? घाला उरलेलें त्यांतच. थोड्याशा तेलाकरितां दुसरी बाटली कोठें मिळणार?" त्यानें तपेलींतलें तेल थोडें खालीं ओतलें व तपेलींतच उरलेलें तेल घालायला सांगितलें.

दुकानदारानें मूर्ख वल्ली दिसते आहे असा विचार करून तेल घेतलें. भीमू परत निघाला.

वाटेंत त्यानें तपेली दोन तीनदां गर्रकन फिरवून पाहिली. तेल सांडत नाहीं हें पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. मग हळू हळू फिरवून पाहूं लागला तर तेल सांडून गेलें. तळाला थोडें उरलें तें घेऊन आला. वारकऱ्यानें त्याला विचारलें—"कायरे! दोन आण्याचें तेल एवढेंच का?"

"तसें नव्हे हो! मी दोन तीनदां तपेली फिरवून पाहिली व तेल सांडत नाहीं हें पाहून मला गंमत वाटली. मग असें हळूं धरून पाहिलें, तेल सांडतें का तें." असें सांगत त्यानें तपेली उलटी धरली. त्या बरोबर तळाला जें तेल उरलें होतें तें देखील सांडून गेलें.

वारकऱ्यानें "कर्म माझें!" असें म्हणत भीमूला निरोप दिला. "केलास उपकार तो पुरे!" त्यानें जमीनीवर सांडलेलें तेल घेऊन तेंच थोडें चोळलें.

भीमू आनंदानें उड्या मारीत घरीं निघाला.

शिव साक्षी

जेजुरी जवळच एका गांवीं खंडू नांवाचा एक रामोशी रहात असे. चोरी ही त्याची पैतृक वृत्ति म्हणजे धंदा होता.

खंडूला एक बहीण होती. तिला एक मुलगा होता. त्याचें नांव शिवू. त्याला त्याच्या आईनें मामाच्या घरीं पाठविलें होतें. मामाकडून त्या धंद्यांत चांगलें शिक्षण मिळेल हा हेतू होता.

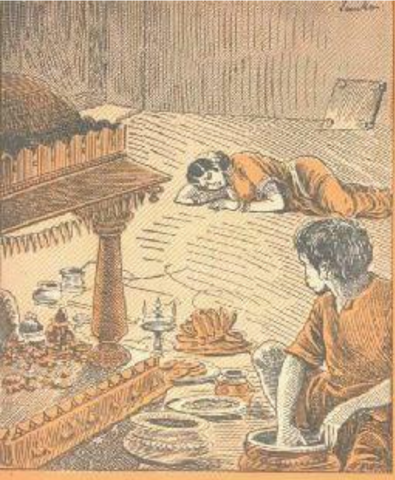
शिवू आपल्या धंद्यांत स्वतःच कमी नव्हता. मामाच्या घरीं गेल्यावर चौर विद्येत तो प्रवीण झाला, मामाच्याहून कांकणभर जास्तच. त्याचा मामा त्याला नेहमीं बरोबर घेऊन जाई. भाचा नांव काढील असें वाटे त्याला.

एकदां खंडू शिवूला बरोबर घेऊन एका गांवीं चोरी करायला गेला. ते गांवांत शिरले तेव्हां चांगला काळोख पडला होता. त्या गांवचा पाटील श्रीमंत होता. म्हणून त्याच्या घरींच चोरी करायचें खंडूनें ठरविलें.

पाटलाला मूलबाळ कांहीं नव्हतें. दोघें नवरा-बायको देव-धर्म व व्रतें-अनुष्ठानें करीत. त्यांतच त्यांचा सर्व दिवस जाई. पाटील उशिरां रात्रीं घरीं परत येत असे. म्हणून खंडूनें तो परत येण्यापूर्वींच सर्व काम उरकून घ्यायचें ठरविलें. तो व शिवू पाटलाच्या घरांत शिरले.

"मामा, मला भूक लागली आहे. मी आंत कांहीं खायला आहे का, पहिल्यानें पाहून येतो." असें सांगून शिवू सैंपाकघरांत शिरला.

"मी वर माडीवर जातों. वर जें कांहीं मिळेल तें खालीं घेऊन येतों. माझें काम झाल्यावर मी बाहेर आंब्याच्या झाडाखालीं तुझी येऊन वाट पाहीन. तूं लवकर आलास

तर माझी वाट पहा. आटप!" असें सांगून खंडू माडीवर गेला.

दोघे परसाच्या भिंतीवरून उडी मारून आंत शिरले. बाहेरचा दरवाजा आंतून बंद होता. तो त्यांनीं उघडला नाहीं. कोणी आलें तर कळेल. असा विचार करून त्यांनीं आंतून दरवाजा बंदच राहूं दिला.

शिवू सैंपाकघरांत अगदीं मांजराच्या पावलांनीं शिरला. पाटलाची बायको नवऱ्याची वाट पहात जमिनीवर आडवी झाली ती छान झोंपी गेली. सैंपाकघरांतच एका बाजूला देव घर होतें. पाटील शंकराचा भक्त होता. सर्व पदार्थ देवघराजवळ आणून ठेवले होते. छान वास सुटला होता. शिवूच्या तोंडाला पाणी सुटलें.

त्या दिवशीं सोमवार होता. नवराबायको दिवसभर उपास करीत असत. रात्रीं जेवणाची खूप तयारी करून नवऱ्याची वाट पहात बिचारी झोंपी गेली होती. थोडा थकवा आल्यानें डोळा लागला. नाहींतर नवऱ्याची वाट पहात ती रात्रभर जागे.

शिवूनें प्रथम खिरीवर हात मारला. पुऱ्या फस्त केल्या. भूक लागली होती व पाटलीण बाईनें पंचपक्वान्नाचें जेवण तयार करून ठेवल्यावर त्याचा समयोचित मान न करणें त्याला बरें वाटलें नाहीं. त्यानें पाटलीण बाईंचे मनांतल्या मनांत आभार मानले व देवाला नमस्कार केला.

शिवूचा अंतरात्मा शांत झाला. आतां उचलून नेण्यासारखें काय आहे हें पहात होता. पण तेवढ्यांत दरवाज्यावर थाप ऐकून तो दचकला. परसांतून बाहेर उडी मारून जायला भिंत उंच होती. म्हणून सरळ दरवाज्यानेंच बाहेर जाण्याशिवाय दुसरा मार्ग नव्हता. तो कांहीं वेळ बाजूला दडून उभा राहिला व नंतर माळ्यावर जाऊन बसला.

पाटलांनीं जोर जोरानें दरवाजा ठोठावला. पाटलीण झोंपली होती म्हणून नुसती दरवाज्यावरची थाप ऐकून उठली नाहीं. पण दरवाजा ठोठावल्यावर घाबरून उठली व कडी काढून दरवाजा उघडला.

पाटलाला कडकडून भूक लागली होती. पाय धुवून सरळ सैंपाकघरांत आला. पण तेथें बायकोला नुसती उभी पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. म्हणाला—"वाढ ना! उशीर का?"

"मी इतका वेळ वाट पहात होतें. खीर-पुरी करून ठेवली होती देवासमोर. पण आतां पाहतें तर पुरी-खीर कांहीं नाहीं. काय झालें कोणास ठाऊक?" बायको म्हणाली.

पाटील भुकेनें तापला होता. त्याला बायकोचें तें सरळ बोलणें चतुराई असेल असें वाटलें. म्हणाला—"काय होणार? भूक लागली असेल आणि स्वतःच खाऊन टाकलें असशील! आणखी कोण येऊन खाणार!"

तिनें इतक्या प्रेमानें सैंपाक केला होता व नवऱ्याचें तें बोलणें ऐकून तिला मनस्वी राग आला. म्हणाली—"बाई बाई! काय हें बोलणें! मालकांचें जेवण झाल्याशिवाय मी

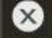
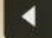
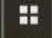

कधीं अन्नाला हात तरी लावला आहे का? मी खाल्लें कीं आणखी कोणी याला तो शंकर शिव साक्षी!"

"या सर्व गप्पा माझ्याजवळ नाहीं चालणार? तूं नाहीं खाल्लेंस तर कोण आला ग खायला येथें!" पाटील काठी घेऊन पत्नीला मारायला धांवला.

शिवू हें सर्व माळ्यावर बसून पहात होता. त्याला पाटलाचा राग आला. तो माळ्यावरून एकदम उडी मारून खालीं आला आणि म्हणाला—"पाटील साहेब! पाटलीण बाईंनीं शिव साक्षी खरें सांगितलें

आहे. मीच शिवू म्हणजे तुमचा देव शिव. मीच खाल्लें तें. देवाला पावलें. त्या बिचारीला मारायला काय धांवतां ?"

इतक्यांत बाहेरून आवाज ऐकूं आला– "शिवू !"

"आलों !" असें म्हणत शिवू बाहेर निघून गेला.

सर्व प्रसंग अगदीं अनपेक्षितपणें घडल्या-मुळें पाटलाला काय करावें हें सुचलें नाहीं व शिवूचें काम भागलें.

खंडूनें माडी हुडकून काढली. पण त्याला कांहीं नेण्यासारखें हातीं लागलें नाहीं. थोडा वेळ त्यानें झाडाखालीं भाच्याची वाट पाहिली. थोड्या वेळानें त्याला सैंपाकघरांत कोणी जोरजोरानें बोलत असल्याचा भास झाला. जवळ जाऊन ऐकलें तेव्हां त्याला शिवूचा आवाज देखील ऐकूं आला. त्याला घर मालकानें पकडलें असावें असें समजून त्यानें हळूच हांक मारली. पण शिवूनें आलों म्हणून आंतूनच उत्तर दिलेलें ऐकून त्याला आश्चर्य वाटलें.

बाहेर दोघे भेटले व गांवीं परत निघाले. वाटेंत शिवूनें घडलेलें वृत्त सांगितलें. खंडू म्हणाला–"अरे चोरा ! चोरी तर केलीसच आणि वर मी चोरी केली म्हणून सांगून पण आलास. अट्टल चोर निघालास बुवा !"

शिवू निघून गेल्यावर कांहीं क्षणांनंतर नवराबायको भानावर आलीं. बायको म्हणाली–"अहो, बघतां काय ? तोच चोर आहे ! धरा त्याला."

पाटील काठी घेऊन बाहेर धांवला. पण तोंपर्यंत शिवू व खंडू दूर निघून गेले होते व काळोखांत दिसत देखील नव्हते.

त्यानंतर पाटलीण बाईनीं पुन्हां भाकऱ्या बडवल्या व तो सोमवार भाकरीवरच सोडावा लागला.

एवढाच फरक

[स्वामी रामतीर्थ कथा]

दोघां भावांचें आपसांत भांडण झालें. ते न्यायाधिशाकडे न्याय निवाडा करून घेण्यासाठीं गेले. दोघां पैकीं एक लक्षाधीश होता व दुसरा अगदीं गरीब.

न्यायाधिशानें त्यांना विचारलें– "तुम्ही दोघे सख्खे भाऊ आहां. मग एक लक्षाधीश व दुसरा इतका गरीब कां झाला कीं त्याला दोन वेळचें जेवण देखील मिळण्याची मारमार वाटावी ?"

श्रीमंत भाऊ हात जोडून म्हणाला– "आतां कारण मी काय सांगूं ? पांच वर्षांपूर्वीं आम्ही आमच्या वडिलांची इस्टेट वांटून घेतली. सारखे वांटे करून घेतले. प्रत्येकाला पन्नास हजार रुपये मिळाले. माझ्या भावानें पन्नास हजार रुपये पाहून विचार केला. आपण श्रीमंत, तो नोकरांना सांगे, "तुम्ही जाऊन अमुक काम करा." माझ्याकडे सुद्धां नोकर होते व आजहि आहेत. मी त्यांना कामें देत नाहीं असें नाहीं. मी म्हणतों "चला आपण अमुक काम करूं या ! मी कधीं 'जा करा' असें सांगितलें नाहीं "या करूं या" असेंच सांगितलें व त्यांच्याबरोबर काम करीत आलों. एवढाच फरक आहे. दुसरें कांहीं कारण नाहीं. मला आणखी कांहीं सांगावयाचें नाहीं."

सत्यमेव जयते

सत्यशील नवनीतपुराचा राजा होता. आपल्या सत्यशील व्यवहारानें त्यानें स्वतःचें नांव सार्थक केलें. 'जिथें धर्म तिथें जय'! धर्माचा पाया सत्यावर उभारलेला असतो, या गोष्टीवर त्याचा अढळ विश्वास होता. म्हणूनच लक्ष्मी, कीर्ति, पवित्रता व धर्म त्याच्या घरीं सतत वास करीत.

आपल्या राज्याचें वैभव वाढावें, व्यापाराची भरभराट व्हावी व सुख आणि शांति नांदावी या हेतूनें राजद्वारासमोर उजाडतांच कोणतीहि वस्तु विकावयास आली तर राजा स्वतः विकत घेई. यामुळें राजानें जो माल विकत घेतला तो चांगला, असें समजून लोक तो विकत घेऊं लागले. राजाकडे जो माल नेऊन विकायचा तो उत्तम असावा म्हणून उत्तम माल तयार होऊं लागला. अशाप्रकारें देशांत अन्नधान्य वाढलें, नवनवीन उद्योग धंद्यांना प्रोत्साहन मिळालें, व्यापार वाढला आणि प्रजा सुखी झाली.

राजधानींत एक गरीब ब्राह्मण रहात असे. त्याचें दारिद्र्य हात धुऊन त्याच्या पाठीस लागलें होतें. त्यानें विचार केला माझें हें दारिद्र्य विकायला काढलें तर आयुष्य भराची कटकट नाहींशी होईल. या निमित्तानें राजाला कळेल कीं त्याच्या राज्यांत माझ्यासारखे गरीब दरिद्र देखील आहेत. त्यानें त्याच्याकडे जे जुने फाटके कपडे घोंगडी, धाबळी वगैरे होती सर्वांचें एक गाठोडें बांधून तें विकायला निघाला. राजद्वारासमोर उभा राहून "दारिद्र्य घ्या, दारिद्र्य!" असा ओरडूं लागला.

राजानें त्याला बोलावून आणायला सांगितलें. राजानें त्याला विचारलें—"तुम्ही काय विकतां?" तो म्हणाला—"माझ्याजवळ

जें कांहीं आहे तें सर्व मी विकत आहें." असें सांगून त्यानें आपलें गाठोडें सोडलें.

"हें सर्व काय?" राजानें विचारलें.

"कां? माझें दारिद्र्य!" ब्राह्मण म्हणाला.

राजा क्षणभर विचारांत पडला. त्यानें आपला धर्म ओळखला. ब्राह्मणाला जास्त वेळ वाट पहात बसावें लागलें नाहीं. राजानें विचारलें—"ह्याची काय किंमत?"

ब्राह्मण म्हणाला—"पांचशें सुवर्णमुद्रा!" राजानें विचार केला कीं मी या ब्राह्मणाला जर पांचशें सुवर्णमुद्रा दिल्या तर त्याचें दारिद्र्य तर जाईलच, त्या भांडवलाचा उपयोग करून ब्राह्मणाला थोडी फार मिळकत देखील होईल. म्हणून त्यानें ब्राह्मणाला पांचशें सुवर्णमुद्रा खजिन्यांतून देवविल्या व त्या ब्राह्मणाचें 'दारिद्र्य' विकत घेऊन खजिन्यांत ठेवायला सांगितलें.

रात्रीं राजा झोंपल्यावर त्याला स्वप्नांत एक देवी घराबाहेर निघून जात असलेली दिसली. राजानें तिला विचारलें—"बाई कोण तुम्ही? माझ्या घरीं केव्हां आलांत व कोठें निघालांत?"

"माझें नांव लक्ष्मी आजपर्यंत मी तुझ्या घरांत सुखासमाधानानें रहात

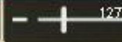
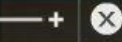
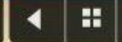

आलें. पण या पुढें येथें माझा निभाव लागणें शक्य नाहीं. कारण तूं दारिद्र्य स्वतः विकत घेऊन घरांत बाळगलें आहेस. तेव्हां मी कशी राहूं?" ती देवी म्हणाली.

"तुझी मर्जी!" सत्यशील राजा म्हणाला.

लक्ष्मी निघून गेल्यावर राजाला आणखी एक देवी बाहेर जात असलेली पाहून राजानें तिला विचारलें.

ती म्हणाली—"माझें नांव कीर्ति! लक्ष्मी निघून गेल्यावर मला या घरांत कसा काय थारा मिळणार म्हणून मी देखील जात

आहें. लक्ष्मी होती म्हणून मला तुझ्या घरांत राहतां आलें."

लक्ष्मी व कीर्तीच्या पाठोंपाठ राजनीति पण निघाली राजानें तिला अडविलें नाहीं.

नंतर न्याय गेला, धर्म गेला व राजा विचार करूं लागला ज्यांची मी आजवर मनोभावें सेवा केली तीं सर्व मला सोडून निघून जात आहेत. पण तो तिळमात्र देखील मनांत कचरला नाहीं. तितक्यांत एक देव दिसला. राजानें त्याला विचारलें– "कोण रे बाबा तूं? तुम्ही सर्व माझ्यावर रागावून कां निघालांत?" तो देव म्हणाला–"माझें नांव सत्य! धन, मान, न्याय धर्म सर्व निघून गेल्यावर तूं माझा आदर करणार नाहींस असा विचार करून मीच निघालों आहें."

"तूं राहिलास तरी पुरे. त्यांतच मी समाधान मानून स्वस्थ राहण्याचें ठरविलें व इतरांना जाऊं दिलें. पण तूंच निघून गेलास तर मला हें जिणें व्यर्थ व भार रूप भासेल. मी म्हणत आहें त्यांत सत्याचा अंश किती आहे हें प्रत्यक्ष सत्याजवळ मी काय सांगूं?" असें सांगून राजा आकाशाकडे पहात बसून राहिला.

"तुझ्याकडे राहल्यानें माझा कधीं अनादर झाला नाहीं व पुढेंहि होणार नाहीं म्हणून मी येथेंच रहावयाचें ठरविलें आहे. असें सांगून सत्य परतलें.

थोड्या वेळानें राजाला हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं कांहीं वेळापूर्वीं निघून गेलेले देव व देवी घरांत येत आहेत. राजानें त्यांना "आतां परत कां आलांत," असें विचारलें. त्यांनीं उत्तर दिलें–"जेथें सत्य वास करतें तेथें आम्ही राहतों. पाठोंपाठ सत्य न आलेलें पाहून आम्हांलाच परतावें लागलें."

अवीक्षित

एक राजा होता. त्याचें नांव करंध. त्याचें वीर्यचंद्र नांवाच्या राजाच्या मुलीशीं लग्न झालें. मुलीचें नांव वीरांगना होतें. त्यांना एक मुलगा झाला. मुलाची जन्म-कुंडली पाहून ज्योतिष्यांनीं उत्तम नक्षत्रावर मुलगा झाल्याबद्दल राजाचें अभिनंदन केलें. राजानें आपल्या मुलाचें नांव अवीक्षित असें ठेवलें.

अवीक्षित मोठा झाला. त्यानें सर्व विद्या शिकून त्यांत प्राविण्य मिळविलें. जवळ-पासच्या राज्यांत कोठें स्वयंवर असल्याचें कळलें कीं तो जात असे. प्रत्येक राजकन्या त्याचीच निवड करी. त्यानें अनुक्रमें गौरी, सुभद्रा, लीलावती, कुमुद्वती वगैरे एकंदर सात राजकन्यांशीं विवाह केला.

पुढें विशाला नामक राजकन्येच्या स्वयं-वराची तयारी सुरू झाल्याचें ऐकून अवीक्षित तिच्या स्वयंवरांत भाग घेण्यासाठीं आला. अनेक राजकुमार पण हजर होते. अवीक्षित त्यांच्या डोळ्यांत सलत होता. विशाला देखील याच्याशींच विवाह करणार असें त्यांना वाटलें. म्हणून त्यांनीं अवीक्षितला एकटा पाहून त्याला चारी बाजूंनीं घेरलें व कैद केलें. विशालानें स्वतः डोळ्यांनीं तें दृश्य पाहिलें. तिनें त्या राजकुमारांपैकीं एकाशीं देखील विवाह न करण्याचें सर्वांना कळविलें.

करंधला कळलें कीं त्याच्या मुलाला राजकुमारांनी कैद केलें आहे. तो एक मोठें सैन्य घेऊन त्यांच्यावर चालून आला. सर्व राजकुमारांनीं आपापलीं सैन्यें एकत्र करून करंधशीं युद्ध केलें. पण त्या युद्धांत करंधनें त्यांचा विमोड केला व अवीक्षितला सोडविलें. राजकन्या विशाला त्याच्याशीं

लग्नास तयार झाली. पण अवीक्षित लग्नास तयार झाला नाहीं. विशालावर त्याचें प्रेम नव्हतें असें नाहीं. पण तिच्यासमोर त्याच्या प्रतिद्वंद्वी राजकुमारांनीं त्याला कैद केलें होतें व तिच्या बापानें त्या राजकुमारांना तो अन्याय करूं दिला होता. म्हणून अवीक्षितनें तिच्याशीं लग्न करण्याचें नाकारलें. शेवटीं पितापुत्र आपल्या राजधानींत परतले.

अवीक्षितचा हट्ट एवढ्यावर थांबला नाहीं. त्यानें घरीं आल्यावर ब्रह्मचर्यव्रत घेण्याचें ठरविलें. तिकडे विशालानें पण अवीक्षित शिवाय इतर कोणाशीं लग्न करण्याचें कबूल केलें नाहीं. या जन्मीं नाहीं तर पुढल्या जन्मीं तरी त्याच्याशीं विवाह व्हावा या हेतूनें तप करण्याचें ठरवून व आपल्या आई बापांचा निरोप घेऊन ती रानांत निघून गेली.

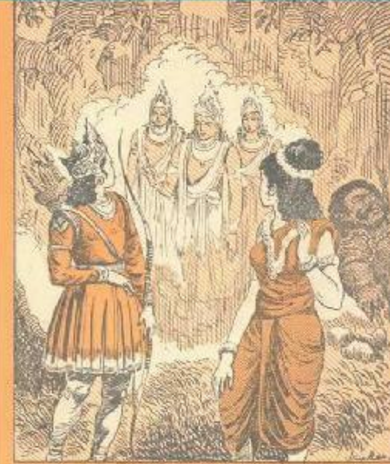
करंधचें उतारवय झालें होतें. अवीक्षित हा एकुलता एक मुलगा त्याला होता. त्यानें लग्न झाली असूनहि ब्रह्मचर्य व्रत घेतलें होतें. वंश खुंटतो कीं काय ही भीति त्याला वाटूं लागली. त्याची राणी वीरांगना हिला एक युक्ति सुचली. ती आपल्या मुलाला म्हणाली— "युवराज, मी 'किमिच्छत' व्रत घेण्याचें ठरविलें आहे. तें व्रत चालू असतां कोणी कांहीं मागितलें तर तूं तें दान कर. नाहीं तर माझें व्रत मोडेल." अवीक्षितनें तें कबूल केलें. तिनें व्रत सुरू केल्यावर राज्याच्या मुख्य पुरोहितानें धार्मिक विधि उरकून घोषणा केली कीं ज्याला जें कांहीं मागावयाचें असेल त्यानें तें युवराज अवीक्षित याच्याकडे मागून घ्यावें.

तेव्हां करंध अवीक्षितकडे आला व म्हणाला—"बाळ, मला एक नातू हवा आहे!" अवीक्षितनें आपल्या आईला वचन दिलें होतें. म्हणून त्याला आपलें ब्रह्मचर्य सोडावें लागलें.

पुढें कांहीं दिवसांनीं तो रानांत शिकारीस गेला असतां त्याला तेथें एका स्त्रीची किंकाळी ऐकूं आली—"वांचवा! धांवा!" अवीक्षितला आश्चर्य वाटलें. त्यानें जवळ जाऊन पाहिलें तर एका तपस्विनीला एका राक्षसानें धरलें होतें. अवीक्षितनें त्या राक्षसाचा वध करून त्या तपस्विनीला सोडविलें. त्याच वेळीं तेथें पुष्पवृष्टी झाली व तीन देव प्रगट झाले. त्यांनीं अवीक्षितचें अभिनंदन करून त्याला त्या तपस्विनीशीं विवाह करण्यास सांगितलें. तेव्हां अवीक्षित म्हणाला—"मी विशालाशीं लग्न करण्याचें ठरविलें आहें. तिच्या शिवाय मी इतर कोणाशीं लग्न करणार नाहीं."

देव म्हणाले—"हीच तर विशाला आहे!" तें ऐकून त्यानें त्या तपस्विनीकडे जास्त लक्षपूर्वक पाहिलें. त्याचें विशालाला ओळखलें. तो विशाला बरोबर राजधानीस परत येत असतां वाटेंत एका गंधर्वराजाची गांठ पडली. गंधर्वराजा म्हणाला—"ही विशाला पूर्व जन्मीं माझी मुलगी होती. तुम्ही दोघांनीं माझ्या राजधानींत यावें."

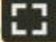
दोघं गंधर्वराजा बरोबर गंधर्व लोकांत गेलीं व कांहीं काळ गंधर्व लोकांतच राहिलीं.

कालक्रमानें विशालाला एक मुलगा झाला. त्याचें नांव दोघांनीं मरुत असें ठेवलें. नंतर अवीक्षित बायको व मुलासह स्वदेशीं परत आला.

एके दिवशीं करंध आपल्या मुलाला म्हणाला—"आतां मी वानप्रस्थाश्रम घ्याव-याचें ठरविलें आहे. तुझा राज्याभिषेक करून मी जाणार आहें."

पण अवीक्षित म्हणाला—"बाबा! मला राजकुमारांनीं कैद करून अपमानित केलें आहे. मी राज्याभिषेकास योग्य नाहीं." अवीक्षितनें आपला हट्ट सोडला नाहीं.

पण तो म्हणाला—"पाहिजे तर तुम्ही माझा मुलगा मरुत याचा राज्याभिषेक करून त्याच्यावर राज्यभार टाकावा."

म्हातान्यानें नाइलाजानें मरुतचा राज्याभिषेक केला व वानप्रस्थाश्रम स्वीकारला. पुढें कांहीं दिवसांनीं अवीक्षितनें देखील वानप्रस्थाश्रमांत प्रवेश केला.

मरुत राज्य करीत असतां राज्यांत नाग वाढलेले त्याला आढळून आले. ऋषीमुनी त्रस्त होऊन रक्षणासाठीं राजाकडे धांवले. मरुतनें नागलोकावर संवर्तास्त्राचा प्रयोग केला. त्यामुळें नागजातीचा नाश होऊं लागला. त्यांनीं येऊन विशालाकडे तक्रार करून तो संहार थांबविण्यास सांगितलें.

लग्नापूर्वी ती तपश्चर्या करीत असतां एकदां ती गंगेवर आंघोळीला गेली होती. तेव्हां नागराज तिला भेटला व आदरपूर्वक आपल्या देशांत बोलावून घेऊन गेला. त्यानें आतिथ्य सत्कार उत्तम केला होता. म्हणून विशालानें त्याचें रक्षण करण्याचें वचन दिलें. तिनें रानांत जाऊन अवीक्षितला विनंति केली कीं त्यानें मरुतला बोलावून हा नागजातीचा संहार थांबवावा. अवीक्षितनें मरुतला बोलावून तो संहार थांबविण्यास सांगितलें. परंतु मरुत हट्टाला पेटला होता. त्यानें तें कबूल केलें नाहीं.

त्यावर अवीक्षितला राग आला व तो मुलाशीं युद्ध करण्यास तयार झाला. तें ऐकून ऋषी व मुनी आले व म्हणाले—"आतां आम्हांला नागांचें भय राहिलें नाहीं व त्यांना देखील मृत्यु भय राहिलें नाहीं." त्यांनीं पिता पुत्रांचें युद्ध थांबविलें.

मरुतनें आपल्या अविनीत वागणुकी बद्दल पित्याजवळ माफी मागितली.

अयोध्येहून रामलक्ष्मण सीतेसह निघाले तें करुण दृश्य हृदयाला विदीर्ण करणारें होतें. सारी अयोध्या नगरी रडत होती. दुतर्फा लोक उभे होते. कांहीं लोक रथामागून धांवत होते. कांहीं रथासमोर येऊन सुमंत्राला म्हणत होते—"सुमंत्रा, रथ सावकाश, हाक रे! ह्या तिघांना पाहण्याचें भाग्य पुन्हां या जन्मीं मिळतें कीं नाहीं कोणास ठाऊक!"

तिकडे राजवाड्यांत दशरथ एकदम जागा झाल्यासारखा उठला व म्हणाला—"मला रामाला भेटावयाचें आहे." असें म्हणत तो राजवाड्यांबाहेर आला. कौशल्या व सुमित्रा, अंतःपुरांतील सर्व स्त्रिया दशरथापाठोपाठ राजवाड्याबाहेर आल्या. राजा दशरथ ओरडून म्हणाला—"सुमंत्रा, रथ थांबव!"

रामानें पित्याचा आवाज ऐकून मागें पाहिलें. त्याचें हृदय कळवळून आलें. पण हृदय कठोर करून म्हणाला—"सुमंत्रा! मला हें दृश्य पाहवत नाहीं. जोरानें रथ हाक!"

सुमंत्रानें रथाचा वेग वाढवण्याचा यत्न केला. पण घोडेच पुढें पाऊल टाकीत ना. त्या जनावरांना सुद्धां रामाचा वियोग असह्य वाटूं लागला.

दशरथ राजाला त्याचे मंत्री म्हणाले—"महाराज! रामानें लवकर परत यावें असें वाटत असेल तर आमच्या मतें महाराजांना निरोप द्यायला जास्त पुढें जाऊं नये."

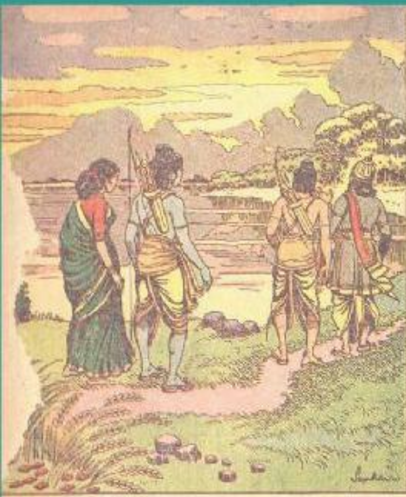

दशरथ राजा उभा होता तेथेंच बसला. सर्व मंत्री पण बसले. रथ दृष्टीआड होईपर्यंत सर्व तेथेंच बसून राहीले.

राम वनवासाला निघून गेल्यानंतर अयोध्या नगरी ओसाड पडल्यासारखी झाली. सर्व नगरावर जणुं कांहीं प्रेतकळा दिसूं लागली.

दशरथ कांहीं अंतर रामाच्या मागें चालत गेला व हताश होऊन परतला. राजवाड्याच्या दरवाज्यांतच तो बसून राहिला. कौशल्या व कैकेयीनें त्याला हात देऊन उभें करण्याचा प्रयत्न केला. दशरथ कैकेयीला म्हणाला— "माझ्या अंगाला तूं स्पर्श देखील करूं नकोस. आजपासून तूं माझ्याशीं बोलूं नकोस व आपलें तोंड दाखवूं नकोस. तुझा माझा संबंध कायमचा तुटला. डोळ्यासमोरून चालती हो. तुझ्या मुलानें माझें श्राद्ध केलें तरी मी त्यानें केलेल्या पिंडदानाला हात देखील लावणार नाहीं." असें सांगून दशरथ कौशल्येच्या महालांत निघून गेला.

सूर्यास्ताच्या सुमारास रामाचा रथ तमसा नदीच्या काठीं येऊन पोंचला. अयोध्येचे नागरिक रथामागोमाग तेथपर्यंत येऊन पोंचले. रामानें त्यांना अनेक प्रकारें समजावून सांगितलें. पण त्यांनीं रामाबरोबर रानांत राहण्याचा हट्ट सोडला नाहीं. ते म्हणाले— "जेथें राम तेथें अयोध्या!"

सुमंत्रानें रथाचे घोडे सोडले व त्यांना पाणी दाखविलें. तथापि ते घोडे चरत नव्हते कीं पाणी पीत नव्हते. जनावरांच्या मनाचीच ही स्थिति झाली होती तर रामाचे आप्तेष्ट व नागरिक यांच्या मनाची काय स्थिति झाली असेल हें सांगायलाच नको.

लक्ष्मण व सुमंत्र दोघांनीं मिळून सीता-रामांसाठीं पानांचा बिछाना तयार केला. दोघें झोपल्यावर सुमंत्र व लक्ष्मण एका बाजूला बसून रात्रभर बोलत बसले.

रामाबरोबर जे नागरिक आले होते ते दमून भागून गेल्यामुळें नदी काठीं झोंपी गेले. पहाटे रामानें उठून सुमंत्राला बोलाविलें आणि म्हणाला—"लोक उठण्याच्या आधीं रथ दूर घेऊन चल. नाहींतर हे सर्व रानांत येतील. त्यांच्या हालअपेष्टा मला पाहवणार नाहींत."

सुमंत्र रथ तैयार करून आला. राम रथांत बसल्यावर त्याला म्हणाला—"बाबा रे! रथ पाचोळ्यावरून हांक. म्हणजे रथ कोठें गेला हें कळणार नाहीं. नाहीं तर लोक पाठोपाठ येतील."

रामानें सांगितल्या प्रमाणें सुमंत्रानें केलें. रथ कोठें गेला हें कळणें शक्य नव्हतें.

उजाडल्यावर लोकांना कळलें कीं राम त्यांना सोडून निघून गेला. आपल्या भाग्याची निंदा करीत ते अयोध्येला परतले.

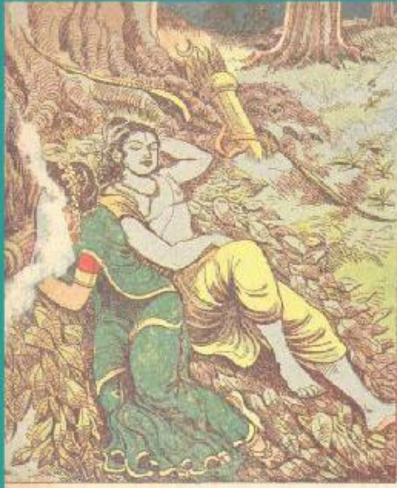
उजाडण्याच्या सुमारास रथ पुष्कळ दूर निघून गेला. कोशल राज्याच्या दक्षिणेकडील प्रदेश पार करून गंगा नदीच्या काठावर येऊन पोंचला. शृंगवेरपुरानजिक एका वडाच्या झाडाजवळ सुमंत्रानें रथ

थांबवला. घोडे सोडले. त्यांचे दाणापाणी उरकून राम, लक्ष्मण व सीता वडाच्या झाडाखालीं बसले होते तेथें आला.

इतक्यांत रामाचा सखा व गंगे काठच्या रानाचा निषादराजा गुह राम आल्याचें कळल्यावर त्याला भेटण्यासाठीं आला. त्याला येत असलेला पाहून राम आनंदानें त्याला भेटायला सामोरा गेला.

गुह रामाला गद्‌गद् कंठानें म्हणाला— "रामा, माझ्या या गरीब वनालाच अयोध्या मानून तूं सुखानें रहा. आज माझें केवढें भाग्य कीं तूं माझा पाहुणा म्हणून आलास!"

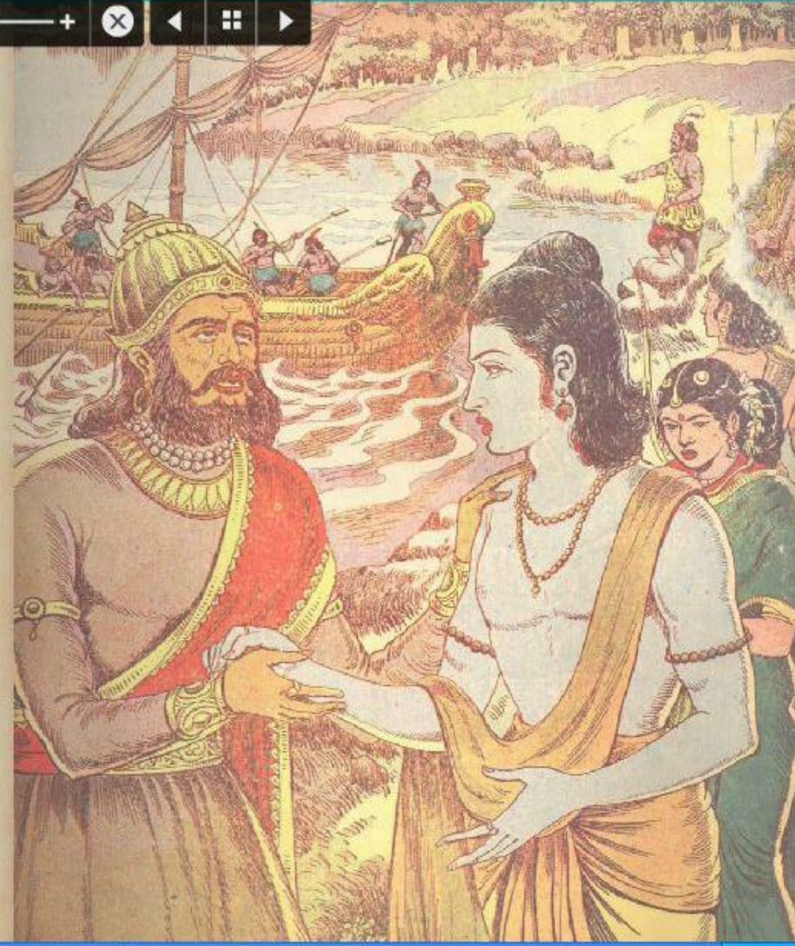
नंतर गुहानें रामलक्ष्मण व सीतेसाठीं सैंपाक करावयास सांगितलें. गुह रामाला म्हणाला—"रामा, तूं तेथेंच रहा. माझ्या या राज्याचें तूंच रक्षण कर. हें तुझेंच राज्य आहे व माझी प्रजा ही आजपासून तुझी आहे."

राम गुहाला गाढ आलिंगन करून म्हणाला—"सख्या मित्रा! तूं मला भेटण्यासाठीं पायीं चालत आलास. याहून जास्त मला काय हवें. आपलें हें राज्य तूंच संभाळ. मला वल्कल वस्त्रें धारण करून वनवास करावयाचा आहे.

रात्रीं लक्ष्मण व निषाद राजा गुह दोघांनीं मिळून सीता रामांची शैया कोंवळीं पानें अंथरून तयार केली व दोघे एका बाजूला जाऊन बोलत बसले. कांहीं वेळानें गुह म्हणाला—"बाळा लक्ष्मणा, तूं सुद्धां आतां झोंपलास तरी चालेल. मी रात्रभर पाहारा देतों. आम्हांला रात्रभर जागण्याची संवय आहे." पण लक्ष्मण म्हणाला—"मी व्रत म्हणून सीता रामांच्या रक्षणाची जबाबदारी स्वतःवर घेतली आहे. तेव्हां मी झोंपणार नाहीं." म्हणून गुह लक्ष्मणाच्या सोबतीला रात्र भर त्याच्याशीं बोलत बसला. अयोध्येला जें कांहीं घडलें तें ऐकून गुहाला फार वाईट वाटलें.

सकाळीं पक्ष्यांचा कलरव ऐकून सीता व राम जागे झाले. रामानें लक्ष्मणाला बोलाविलें आणि म्हणाला—"चला, गंगे पार लवकर गेलें पाहिजे." लक्ष्मण निषाद राजा गुह व सारथी सुमंत्र दोघांना बोलावून घेऊन आला. राम गुहाला म्हणाला—"सख्या मित्रा! गंगा पार करून जावयाचें आहे." गुहानें आपल्या साथी मित्रांना बोलावून नावा तयार करण्यास सांगितलें.

रामानें सुमंत्राला बोलावून म्हटलें—"तुम्ही मला वडिलांसारखे आहां. तुम्हांला अयोध्येला

परत जायला सांगतांना मला फार वाईट वाटतें. पण तुम्ही गेला नाहीं तर बाबांना आमची जास्तच काळजी वाटेल. त्यांना आमचा सर्वांचा साष्टांग प्रणाम सांगून आमच्या वतीनें सांगा कीं आम्हांला रानांत कसला देखील त्रास नाहीं. आम्ही सर्व खुशाल आहों. चवदा वर्षें पुरी होतांच आम्हीं त्यांच्या दर्शनास धांवत येऊं. भरताला आजोळाहून बोलवून घ्या व त्याचा राज्याभिषेक करून टाका. कारण कोणा राजा नसेल तर प्रजेला फार कष्ट सोसावे लागतील."

सुमंत्र म्हणाला—"हा रिकामा रथ परत आणतांना पाहून मला राजा व प्रजा पाहतील व मला नांवें ठेवून तोंड फिरवून बसतील. त्यांना मी काय उत्तर देऊं? सारथी रणांगणावरून रथ रिकामा घेऊन आला तर त्याचा मान राहील का? कौशल्या मातेला मी कोणत्या तोंडानें जाऊन सांगूं कीं मी रामाला सुखरूप रानांत पोंचवून आलों? त्यापेक्षां रामा, मला आपल्याबरोबर घेऊन चल. मी शिकार करून घेऊन येत जाईन व तुला देत जाईन."

"सुमंत्रा! तूं परत गेला नाहींस तर मी रानांत गेलों आहे कीं नाहीं हें कैकेयी मातेला तरी कसें कळणार? बाबांनीं दिलेलें वचन पुरें झालें कीं नाहीं याची खात्री नको का पटवून घ्यायला?" राम म्हणाला.

शेवटीं सुमंत्राला परत जावें लागलें. तो गेल्यावर रामाच्या सांगण्यावरून गुह वडाचा चीक घेऊन आला. रामानें बैराग्यां-सारखा केसांना तो चीक लावून जटा बांधून घेतल्या.

नंतर रामलक्ष्मण व सीता नावेंत बसलीं. रामानें गुहराजाचा निरोप घेतला व नाव सोडण्यास सांगितलें. नाव चालू लागली. सीतेनें नावेंत बसूनच गंगेला नमस्कार केला व म्हणाली—"गंगे भागीरथी! मी चवदा वर्षें रानांत राहून परत येईन तेव्हां तुझ्या नांवानें ब्राह्मणांना एक लक्ष गाई व अन्नवस्त्र दान करीन. तुझ्या तिरावर जीं जीं देवळें आहेत त्यांचें दर्शन करून दान धर्म करीन. आम्हांला सुखरूप परत येण्यास आशीर्वाद दे."

नाव दुसऱ्या तिरावर पोंचली. रामानें, लक्ष्मण व सीते सह वत्स देशांत पाऊल टाकलें. तिघे पायीं चालू लागलीं. पुढें लक्ष्मण होता, त्याच्या मागें सीता व शेवटीं राम चालत होता.

गंगे पलीकडे उभा राहून सुमंत्र उभा राहून तिघांकडे पहात होता. त्याच्या डोळ्यांतून अश्रुप्रवाह चालू होता. तिघे दृष्टी आड होईपर्यंत तो टक लावून पहात होता.

रामलक्ष्मण शिकार करीत पुढें जात होते. त्या रात्रीं ते एका झाडाखालीं उतरले. वन-वासांतली ती पहिली रात्र होती. कारण बरोबर सुमंत्र देखील नव्हता. दोघांनीं मिळून सीतेचें रक्षण करावयाचें होतें. राम व लक्ष्मण दोघांच्या मनांत निरनिराळ्या विचा-

रांनीं काहूर माजविला. बाबा किती दुःखी असतील? आणि कैकेयी माता! मुलाला राजा करण्याच्या प्रयत्नांत पतीचा घात करायला तयार झाली. धर्म, अर्थ व काम यांपैकीं काम हाच सर्वांत सामर्थ्यशाली आहे असें म्हटलें पाहिजे. नाहींतर बाप स्वतःच्या मुलाला कधीं रानांत धाडील का! भरताला तरी राज्याचें सुख लाभेल का? कैकेयी मातेच्या हट्टामुळें राज्यावर केवढें हें संकट! तिच्यामुळें पिता-पुत्रांची माता-पुत्रांची ही ताटातूट झाली. हें अयोध्येचें राज्यच काय सारें जग स्वतःच्या पराक्रमानें जिंकणें शक्य

आहे. वडिलांच्या इच्छेकरितां सिंहासनाला लाथ मारली.

रामाला झोंप आली नाहीं. त्याच्या डोळ्यांतून सारखा अश्रुप्रवाह चालू होता. लक्ष्मणानें तें पाहिलें व त्याचें सांत्वन केलें. तेव्हां रामाच्या मनाला धीर आला. वनवास करण्याचें त्यानें स्वतः कबूल केलें ही गोष्ट त्याला आठवली.

सकाळीं तिघांनी गंगेवर स्नान केलें व गंगा, यमुना व सरस्वती या तीन नद्यांच्या पवित्र संगमावर येऊन पोंचले. जवळच भरद्वाज मुनींचा आश्रम होता. ते आश्रमांत पोंचले तोंपर्यंत काळोख पडूं लागला होता. रामानें थोडक्यांत वनवास करण्याचें कारण सांगून विनंति केली कीं, कोणाला त्रास होणार नाहीं व ऋषी मुनींची सेवा होऊं शकेल असें रानांत राहण्यास सोयिस्कर स्थान सांगावें.

"तुला तुझ्या वडिलांनीं निष्कारण रानांत पाठविलें, हें मला पूर्वीच कळलें आहे. पण त्यामुळें अनायास तुझें दर्शन घडलें. या आश्रमांतच तूं एक पर्णकुटी करून चौदा वर्षें राहिलास तर मला आनंदच होईल."

राम म्हणाला—"मुनिवर! आम्ही आपल्या आश्रमांत आहों हें कळलें तर सारी अयोध्या नगरी येथें येईल. म्हणून दूर कोठें तरी रहायला स्थान सांगावें. सीता सुद्धां बरोबर आली आहे. ती जनक राजाची लाडकी कन्या आहे. तिचें मनलागेल असें रमणीय स्थान सांगावें."

भरद्वाज म्हणाले—"रामा, येथें राहणें तुला पसंत नसेल तर येथून दहा कोसावर चित्रकूट नांवाचा एक सुंदर पर्वत आहे. तेथें जाऊन तूं रहा. त्या पर्वतावर सहस्रावधि वर्षांपासून मुनींचा वास होत राहिला आहे. तेथें आश्रम करून तूं राहावें."

